

İçindekiler Tablosu

<u>Kuruluş Devri</u>	2
<u>Süleymanşah'ın Fetihleri</u>	4
<u>Süleymanşah'ın Ölümü</u>	4
<u>Süleymanşah'ın Ölümünden Sonra Anadolu Olayları Ebu'l-Kasım Hükümeti</u>	5
<u>I. Kılıçarslan'ın Saltanata Hâkim Olması</u>	8
<u>Şahinşah'ın (Melikşah) Saltanatı</u>	10
<u>Sultan I. İzzeddin Mes'ud</u>	10
<u>Sultan II. Kılıçarslan</u>	12
<u>I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in İlk Saltanatı</u>	16
<u>II. Rükneddîn Süleymanşah'ın Saltanatı</u>	16
<u>III. Kılıçarslan'ın Saltanatı</u>	17
<u>I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı</u>	17
<u>I. İzzeddîn Keykavus'un Saltanatı</u>	19
<u>I. Alâeddîn Keykubad'ın Saltanatı</u>	21
<u>II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in Saltanatı</u>	25
<u>II. İzzeddîn Keykavus'un Saltanatı</u>	28
<u>Müşterek Saltanat</u>	28
<u>II. İzzeddîn Keykavus'un Müstakil Saltanatı</u>	29
<u>Rükneddîn Kılıçarslan ile II. İzzeddîn Keykavus'un Saltanatı</u>	29
<u>IV. Kılıçarslan'ın Saltanatı</u>	30
<u>III. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in Saltanatı</u>	30
<u>Siyavuş (Cimri) Olayı</u>	32
<u>II. Gıyaseddîn Mes'ud'un Saltanatı</u>	33
<u>III. Alaeddîn Keykubad'ın Saltanatı</u>	34
<u>II. Mes'ud'un İkinci Saltanatı ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu</u>	35
<u>Dipnotlar</u>	35

Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Kuruluş Devri

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda Dandanakan Savaşı'ndan (1040) hemen sonra, Doğu Anadolu'ya yapılan Türk akınları bu bölgedeki Bizans mukavemetini kırma yönünden büyük bir önem taşır. Öte taraftan Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Malazgirt Savaşı'nda (1071) Bizans'ı mağlup etmesi Türklerin Anadolu'ya yerleşmesine imkan sağlıyordu. Bunun neticesinde Anadolu'ya büyük bir göç başlamış, yüzyıllar boyunca süren bu nüfus hareketinde Azerbaycan bir geçiş noktası olmuştu. Türkiye Selçukluları Devleti bu kesif Türkmen kütlelerinin Anadolu'ya göç etmesi sayesinde kurulmuştu. Bu devletin kurucusu ve Anadolu'yu fetih tarihinin başlıca kahramanı Selçuk'un torunu olan Kutalmış'ın oğlu Süleymanşah'tır. Süleymanşah Devri'nin siyasî olayları tarihî manasıyla hayatının son safhasında açıklığa kavuşmaktadır.

Onun ve kardeşlerinin ne şekilde ve hangi sıfatla Anadolu'ya gelmiş oldukları ve devletin kesin kuruluş tarihi üzerinde gerek yerli ve gerekse yabancı tarihçiler hâlâ bitmemiş münakaşalar sürdürmektedirler. Onların Anadolu'ya gelişleri hususunda muhtelif rivayetler vardır. Bunlardan birisine göre; Süleymanşah ile ağabeyi Mansûr, Malazgirt Savaşı'na katıldılar, bu savaşta büyük yararlıklar gösterdiler ve Sultan Alp Arslan da saltanat sürmesi için Anadolu'yu Süleymanşah'a tahsis etti. Başka bir rivayette ise; Kutalmış'ın Alp Arslan'a isyan edip öldürülmesinden (1064) sonra sultanın onun oğullarının hayatına son vermek istediğini, Vezîr Nizamülmülk'ün hanedan azasının öldürülmesinin uğursuzluk getireceğini bildirmesiyle bu karardan vazgeçtiğini, fakat bunların yeniden isyan etmelerini önlemek için fetihle meşgul olmak üzere Anadolu'ya gönderildiklerini, bu suretle ya gaza yaparak devlete hizmet etmek veya bu uğurda şehid olarak bir zarara sebebiyet vermemelerinin sağlandığı ileri sürülmüştür.¹

Doğruluğu tam olarak şüphe götürmekle beraber itimada en lâyık rivayetlere göre; Süleymanşah, ağabeyi Mansûr ve kardeşleri Alp İlig ile Devlet (Dolat) muhtemelen 1073 yılında, yani Sultan Melikşah Devri'nde (1072-1092), Urfa ve Birecik yakınlarına kaçmışlar veya sürülmüşlerdi.² Bunların o bölgedeki, yine Selçuklu devlet arazisinde tutulmayarak hudutlara sürülmüş oldukları anlaşılan, Türkmen gruplarıyla temas kurdukları ve soylarının asaleti sebebiyle bunlar tarafından başbuğ tanındıkları anlaşılmaktadır.

Ayrı ayrı birliklerin başında oldukları hâlde bölgede harekâta bulunan dört kardeşten ikisinin bu arada Suriye olaylarına karıştıkları ve bu bölgenin fatihi Atsız'a başkaldıran Şöklî adında başka bir Türkmen beyini desteklerken, Mısır'daki Fatimî halîfesi el-Mustansır (1036-1094) ile anlaşıp, Büyük Selçukluların baştan beri takip ettikleri sünî siyasete yüz çevirdikleri, fakat Atsız tarafından mağlup edilerek Sultan Melikşah'ın yanına gönderildikleri görülüyor (1075).³ Bu iki kardeş muhtemelen Alp İlig ve Devlet idi. Öte taraftan Kasım 1074'te Mirdasî Emîri Mahmud'un ölümü ile Süleymanşah önce Haleb'i ve daha sonra da Bizanslı bir valinin idaresindeki Antakya'yı kuşatmıştı. Fakat herhangi bir başarıya ulaşmadan Haleb'den bir miktar mal almış, Antakya'yı ise yıllık 20.000 dinar haraca bağlayabilmişti.

Öte taraftan Suriye'de Atsız'ın kuvvet ve kudreti karşısında Süleymanşah ve Mansûr bu bölgeden faaliyetlerini Anadolu içlerine nakletmeyi daha uygun bulmuş olmalıydılar. Artuk Bey'in Anadolu'dan geri çağırılmış olması, soylarının yüceliği bakımından onlara herhalde Anadolu'da bulunan Türkmen grupları üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmak fikrini vermiş idi. Ancak yine de Süleymanşah'ın Anadolu'ya girdikten sonra önce nerelerde faaliyette bulunduğu pek belli değildir. O Antakya önünden ayrılıp Anadolu içine girdikten sonra

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

muhtemelen Konya civarında harekâta bulunmuş, bu şehri ve yakınında bulunan Gavele (Gevele) kalesini almıştır (takriben 1075). Böylece Kutalmışoğulları da, Büyük Selçuklu Devleti'ni kuran amcazadeleri gibi, bir devlet teşkil etme yolunda, yani Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirmede ilk adımlarını attılar.⁴

Kutalmışoğulları daha sonra batı yönünde fetihlere devam ettiler ve bu arada Bizans'taki taht mücadelelerinden geniş ölçüde yararlandılar. Nikephoros Botaneiates 7 Ocak 1078'de kendini imparator ilân ederek Kutalmışoğullarının yardımını sağlamıştı. Nihayet o 24 Mart'ta İstanbul'a girerek imparator oldu. Kutalmışoğullarının bir süre N. Botaneiates'i destekledikleri anlaşılıyor. Nitekim yine imparatorluk mücadelesinde bulunan Nikephoros Bryennios da onların yardımıyla mağlup ve esir edilmişti. Bundan sonra Kutalmışoğulları Boğazlara yakın bölgelerde yerleşmişler, böylece İzmit ve çevresi Selçukluların eline geçmişti.

İşte tam bu sırada mahiyeti hâlâ yeterli derecede açıklanmamış olan önemli bir olay oldu. Merkeziyetçi bir devlet siyaseti izleyen Sultan Melikşah Anadolu'yu kendi idaresi ve itaati altına almak için harekete geçmiş ve buraya Emir Porsuk'u göndermiş olmalıdır. Emîr Porsuk yapılan bir savaşta (veya savaş yerine Mansûr ile yaptığı teke tek vuruşmada) Mansûr'u öldürmüş, fakat başkaca bir netice elde edemeyerek geri dönmek zorunda kalmıştı.⁵

Ağabeyinin ne şekilde olursa olsun ortadan kalkmasından sonra Süleymanşah bir müddet daha Bizans ile işbirliğinde bulundu. Emir Porsuk'un ona karşı bir şey yapamamış olmasında belki de Bizans'ın desteğini görmüş olması da rol oynamıştır. Süleymanşah'ın durumunun bundan sonra da kuvvetlendiği anlaşılıyor. 1079-1080 yıllarında Türk fetihleri Marmara ve Karadeniz sahillerine kadar uzanmış, bir taraftan da Adalar (Ege) Denizi kıyılarına ulaşmıştı. Ancak Bizans'ta taht aşığı kumandanların bir türlü sonu gelmiyordu. Nitekim 1080 yılı sonlarında bu kez Nikephoros Melissenos Süleymanşah ile anlaşarak imparatorluğunu ilân etti. Bu şahıs Türk kuvvetlerinin yardımı ile İznik (Nikaia) şehrini karargâh edinerek İstanbul üzerine yürümeye hazırlandı. Artık imparatorluğunu ilân etmek sırasının kendisine geldiğini düşünen Aleksios Kommenos bu sefer tarafsız kaldı. Aleksios aynı zamanda eniştesi olan Melissenos'u sezarlık vaadiyle uyuttu ve hile ile İstanbul'a girerek kolayca imparatorluğu elde etti (4 Nisan 1081).⁶ N. Melissenos'un bu suretle kenarda kalması neticesinde Süleymanşah, gerek İznik ve gerekse onun tarafından muhafaza edilmeleri için garnizonlar yerleştirmek üzere, Türklere teslim edilen kaleleri bir daha terk etmeyerek İznik'te yerleşti. Bu suretle İznik muhtemelen 1080 yılı sonlarında Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi oluyordu.⁷

Aleksios'un tahta geçmesi Süleymanşah'ı Bizans'a karşı daha serbest ve kaygısız davranmaya sevk etti, yeni imparator ile hiç olmazsa önceden bir ittifak mevcut değildi. Bu sebeple Türkler artık Boğaziçi sahillerine kadar ilerlediler, buradan geçen gemilerden haraç almak üzere karakollar tesis ettiler. Bütün Bithynia bölgesi (Anadolu'nun kuzeybatı bölgesi, başlıca şehirleri İzmit, Bursa ve İznik'tir) şehirleri ister istemez Türklere teslim olmuşlardı. İmparator Aleksios önce İstanbul şehrine serbest bir nefes aldirmek maksadıyla küçük gemilerle Boğaz sahilinde bulunan Türk karargâhlarına korsan baskınlar tertip etti ve bunları geri çekilmeye zorladı. Ancak Aleksios'un Balkanlar'daki durumu hiç de iyi değildi. O Balkanlar'daki Peçenek ve Norman tehlikesini ortadan kaldırmak maksadıyla Süleymanşah ile anlaşmayı tercih etti. O Süleymanşah'a hediye namı altında muayyen bir yıllık haraç vermek suretiyle barış istiyordu, iki taraf arasında varılan anlaşmaya göre; Türkler bugünkü Maltepe'de Dragos tepesinin batısından İzmit Körfezi'ne

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

dökülen küçük Drakon çayına kadar olan hattı Bizans ile hudut kabul ettiler (1081).⁸

Süleymanşah'ın Fetihleri

Süleymanşah, İmparator Aleksios ile yaptığı 1081 Antlaşması'ndan sonra bir taraftan muhtelif kumandanlar vasıtasıyla, tafsilatı pek belli olmayan fetih hareketlerine devam ederek Anadolu'nun kuzeyinde hâlâ Bizans'ın elinde bulunan bazı kaleleri zapt ettirirken, bir taraftan da kendisi güneye doğru yürüdü ve Tarsus'u muhasara ederek aldı (1082). Bunu takip eden yıl içinde (1083) Türkiye Selçuklu hükümdarının başta Adana, Misis (Mamistra) ve Anazarbos olmak üzere hemen bütün Kilikya sahasını fethettiği görülmektedir. Bu suretle Ermeni Philaretos'un Toroslardan Urfa'ya kadar kurmuş olduğu hâkimiyetin batı kısmı Selçukluların eline geçmiş bulunuyordu. Bundan sonra sıra Antakya'ya geldi. Çok eski devirlerden beri Suriye'nin en mühim şehri ve merkezi olmuş bulunan bu büyük şehre gözünü diken sadece Süleymanşah değildi.

Haleb'i ele geçirmiş bulunan Ukayfîlerden Şerefüddevle Müslim b. Kureyş ve Suriye Selçuklu Meliki Tutuş da Antakya'nın fethini hedef edinmiş idiler. Bu bakımdan Antakya'yı fethetmek için büyük hazırlıkların yanı sıra Müslim b. Kureyş ile Tutuş'u da unutmamak gerekiyordu. Süleymanşah Antakya üzerine hareket ederken, Philaretos'a hududu bulunan Türk beyleri de aşağı-yukarı aynı zamanda onun topraklarına yürümüşler, böylece Süleymanşah'ın karşısına büyük kuvvetler ile çıkmasına engel olmuşlardı.

Bu anda Emîr Danişmend'in Ermeni Gabriel'in hüküm sürdüğü Malatya'yı muhasaraya giriştiği (1085) ve Emîr Buldacı'nın yukarı Ceyhan bölgesini Elbistan ve civarını zapt ettiği görülmektedir.⁹

1084 yılı içinde Philaretos'un Urfa'ya kumandan olarak bıraktığı oğlu Barsam ile arası açılmıştı. Babası tarafından tutuklanan ve Antakya kalesinde hapsedilen Barsam, rivayete göre, Antakya şehrinin şahnesi olan İsmail adında bir Müslüman ile anlaşarak babası aleyhine onunla birleşmiş ve Philaretos'un bir düşün münasebetiyle şehirde bulunmamasından yararlanarak hapisten kaçmış ve İznik'e gitmişti. Barsam burada Süleymanşah ile Antakya'nın kendisine teslimi hususunda anlaşmıştı. Bunun üzerine Süleymanşah beraberinde az sayıda kuvvet bulunduğu hâlde süratle Antakya'ya doğru hareket etti. Netice olarak Antakya 13 Aralık 1084'te Süleymanşah tarafından fethedildi. Şehre Müslüman şahne İsmail'in yardımı ile gizlice giren Selçuklu kuvvetleri büyük bir mukavemetle karşılaşmamışlar ve bu sebeple yerli halka kötü muamelede bulunmamışlardır. Ancak Philaretos'un kuvvetlerinden bir kısmı iç kaleye sığındı. Bu sebeple şehrin iç kalesinin bir ay daha mukavemet ettikten sonra 12 Ocak 1085'te Süleymanşah'a teslim olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Getirdiği az sayıdaki kuvvetleri, fetihden sonra, yetişen öteki birliklerle takviye eden Süleymanşah ayrıca Ayıntab, Harim, Tell-başir, Ra'ban, İskenderun ve Süveydiye'yi (Samandağ) de ele geçirmişti. Bunun üzerine rivayete göre Philaretos, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın yanına giderek Müslümanlığı kabul etmiş ve kendisine tevcih olunan Maraş'a gelerek burada 1090 yılından önce ölmüştür.¹¹

Süleymanşah'ın Ölümü

Ancak Süleymanşah'ın Antakya şehrini almakla, hem Şerefüddevle Müslim hem de Melik Tutuş ile mücadele etmesi mukadderdi. Nitekim mücadelenin ilk safhası Şerefüddevle ile oldu. Haleb emîri daha önce Antakya üzerine yürümüşse de, şehrin muazzam surları

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

karşısında bir şey yapamayarak geri çekilmişti. Bundan sonra Philaretos ile bir anlaşma yapan Şerefüddeve Müslim ondan yıllık muayyen bir cizye almakta idi. Bu gelir kaynağını kaybetmek istemeyen Şerefüddeve, Süleymanşah'a haber göndererek Philaretos'un ödediği cizyeyi göndermesini istedi.

Bu tabiatıyla olacak şey değildi, Müslüman bir şehirden ve hükümdarından cizye istenemezdi. Süleymanşah onun bu istediğini reddedince iki taraf arasında savaş zorunlu oldu. Şerefüddeve ile Süleymanşah'ın savaşçıları karşılıklı birbirinin arazisini yağmalamaya başladılar. Nihayet 20 Haziran 1085'te iki taraf Haleb ile Antakya arasında Kurzahil mevkiinde karşılaştılar. Bu savaşa Şerefüddeve ile başlayan Çubuk Bey ve idaresindeki Türkmenler Süleymanşah'ın tarafına geçtiler. Bu sebeple Şerefüddeve bozguna uğrayarak öldürüldü. Süleymanşah buradan Haleb üzerine yürüyerek şehri kuşattı ve Şerefüddeve'yi de bu şehrin kapısı önüne gömdü.¹²

Antakya'nın zabtından sonra Şerefüddeve'nin ortadan kaldırılması ve Haleb'in kuşatılması artık Süleymanşah ile Büyük Selçuklular arasındaki mücadeleyi ön plâna geçirmişti. Şerefüddeve'nin Haleb'de bıraktığı emîr Şerîf Ebû Ali Hasan Haleb'i savunurken, bir taraftan da hem Sultan Melikşah'a hem de Melik Tutuş'a mektup yazmış ve şehri teslim almak üzere ya bizzat gelmelerini, yahut kendilerini kurtarmak üzere büyük bir ordu göndermelerini istemişti. Bu sırada Süleymanşah; Şeyzer, Kefertab ve Maarretünnuman kalelerini ele geçirmişti. O, Kınnesrin'i de kuşatıp aldıktan sonra bütün kuvvetleriyle Haleb önünde toplandığı sırada Tutuş'un harekete geçtiği haber alındı. Artuk Bey de bu sırada Tutuş'un yanında bulunuyordu. Onun kuvvetleriyle takviye edilmiş olan Tutuş Haleb'e üç mil uzaklıkta bulunan Ayn Seylem mevkiinde 4 Haziran 1086'da Süleymanşah'ın ordusu ile savaşa tutuştu. İki Türk ordusu arasındaki bu savaşın neticesini yine Çubuk Bey ve Türkmenler tayin ettiler. Bunlar bu sefer Süleymanşah'tan ayrılıp Tutuş tarafına geçtiler. Süleymanşah savaşı kaybettiğini görünce intihar etti.¹³

Anadolu'nun fethi, daha önceki fetih hareketlerinin hiçbirisiyle mukayese edilemeyecek bir ölçüde dünya tarihini etkilemiştir. Türk milleti varlığını, emsalsiz tarihî gelişmesini ve ezeli bağımsızlığını bu fethi borçludur. Bu sebeple bizim için Süleymanşah'ın adı, tarihimizin öteki büyük şahsiyetlerinin önünde, onların bayraktarı manasını taşımaktadır ve bundan sonra da taşınmalıdır. Nitekim şu sözler büyük bir gerçeğin ifadesidir "Süleymanşah Anadolu Türklerinin en büyük ve en muhterem babasıdır."¹⁴

Süleymanşah'ın Ölümünden Sonra Anadolu Olayları Ebu'l-Kasım Hükümeti

Süleymanşah 1084 yılı Aralık ayı içinde Antakya'yı fetih için yola çıkarken İznik ve civarını Ebu'l-Kasım adında bir Türk beyine bırakmıştı. Antakya'nın fethi sırasında Karategin adında bir Türk beyi Karadeniz kıyısında Sinop'u zapt etti (1085 başı). Burada bulunan külliyyetli altın ile büyükçe bir imparatorluk hazinesi bu Türk beyinin eline geçti. Ancak Süleymanşah'ın Tutuş karşısında mağlup olarak intihar etmesinden sonra bu durumdan istifade eden İmparator Aleksios'un Türklerin eline geçmiş olan Karadeniz kenarındaki sahil şehirlerini geri almaya muvaffak olduğu anlaşılıyor, İmparator Aleksios, Sultan Melikşah'ın gönderdiği Siaus (Çavuş veya belki de Siyavuş) şeklinde kaydolunan bir elçisini kandırarak kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu. Nitekim Sinop'a giden Siaus, Melikşah'ın mektubunu göstererek Karategin'i Sinop'u terk etmeye ve ele geçirdiği hazineleri de imparatorun adamlarına bırakmaya kandırdı. Böylece Sinop tekrar Bizans'a

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

teslim olundu.¹⁵ Ancak durum her tarafta aynı değildi. Süleymanşah'ın ölüm haberi, onun muhtelif bölgelere tayin etmiş olduğu Türk beylerinin bağımsız hareket etmelerine sebep oldu. Bunlardan hükümet merkezi olan İznik'i elinde bulundurduğu cihetle en nüfuzlusu olan Ebu'l-Kasım rivayete göre kendisini sultan ilân ettiği gibi, kardeşi Ebu'l-Gazî'ye de Kapadokya emirliğini bıraktı. Becerikli ve gayet haris bir kimse olan Ebu'l-Kasım bundan sonra Marmara sahillerine akınlar yaparak bütün Bithynia'yı yağmalamaya başladı. İmparator Aleksios bunun üzerine evvelce Süleymanşah'a uygulamış olduğu taktiğe müracaat ederek Türk akıncılarını sahilinden geri sürdü ve Ebu'l-Kasım'ı barış istemeye zorladı. Ancak Ebu'l-Kasım anlaşma görüşmelerini devamlı olarak uzatmakta olduğundan imparator nihayet İznik üzerine bir kuvvet göndermeye mecbur kaldı. Bu kuvvetin başına Türk asıllı Tatikios'u (Tetik?) geçirmişti. Ayrıca Sultan Melikşah'ın da İznik'i itaat altına almak üzere Emîr Porsuk kumandasında 50 bin kişilik bir kuvvet gönderdiği öğrenildi. Fakat Tatikios böyle bir kuvvetle başa çıkamayacağını düşünerek neticede İstanbul'a çekilmek zorunda kaldı.

Ebu'l-Kasım'ın bundan sonra da rahat durmadığı anlaşılıyor. Herhalde Porsuk, kuvvetleriyle henüz uzakta bulunuyor veyahut Ebu'l-Kasım onun gelişini başka bir şekilde yorumluyordu. Ebu'l-Kasım'ın bu kez de Marmara Denizi'nin güney sahilini ele geçirmek istediği görülüyor. Nitekim o küçük bir donanma kurmayı tasarladı ve bu maksatla sahilde bulunan Kios (Gemlik) şehrini zapt ederek burada gemiler yaptırmaya başladı. Ancak Aleksios, bunun imparatorluk için yarattığı tehlikeyi kavrayarak derhal faaliyete geçti. Bütün donanmasını Manuel Butumites emrine vererek Ebu'l-Kasım'ın donanmasını yakmakla görevlendirdi, karadan da büyükçe bir kuvvetle Tatikios Türklerin üzerine sevk olundu. Her iki kuvvetin de üzerine gönderilmesinden endişelenen Ebu'l-Kasım üstün Bizans donanmasına karşı koyamayacağını düşünerek Kios'tan geri çekildi. M. Butumites sür'atle gelerek Ebu'l-Kasım'ın herhalde henüz kızakta bulunan gemilerini yaktı. Pek az sonra da Tatikios kara yolundan yetişerek mevzi aldı. Ebu'l-Kasım'ın çekildiği (Halykai veya Kyparisson) mevkiinde Bizanslılar ile Türkler arasında on beş gün süreyle ufak tefek çarpışmalardan başka büyükçe bir savaş yapılmadı. Neticede Tatikios savaşa karar vermek zorunda kaldı. Savaş bir kısım Türk askerinin ölmesi, esir edilmesi, daha çoğunun ise bütün eşya ve teçhizatını bırakarak kaçması ile neticelendi. Ebu'l-Kasım güçlülkle İznik'e ulaşabildi. Bütün bu olayların oluş şekli ve tarihi hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Ancak Bizans'taki başka olaylara bakarak Emîr Porsuk'un gelişinin 1090 yılı sonlarında olması çok muhtemeldir.¹⁶

Şu halde 1090 yılı ortalarında Ebu'l-Kasım Kios'ta mağlup olduktan sonra İznik'e çekilmişti. Ancak Emîr Porsuk'un Anadolu içinde bağımsız davranan muhtelif Türk beylerini itaata aldıktan sonra İznik'e yaklaşmakta olduğu bu sıralarda Aleksios, Ebu'l-Kasım'a, haber göndererek onu İstanbul'a davet etti. Bizans İmparatoru anlaşıldığına göre İznik hakimi Ebu'l-Kasım'a Porsuk'a karşı bir ittifak teklif ve bu münasebetle onu İstanbul'a davet etmişti. O bu arada bir taraftan da Türklerin elinde bulunan İzmit'i ele geçirmek istiyordu. Ebu'l-Kasım İstanbul'da gayet iyi karşılandı, hemen her gün kendisine ziyafetler veriliyor, hipodromda şerefine at ve araba yarışları tertip olunuyor ve İstanbul'da ikamet müddeti birçok neden ile uzatılmaya çalışılıyordu, iki taraf arasında barış ve ittifak görüşmeleri yapıldığı esnada, İmparator Aleksios donanma kumandanı Eustathios Kymineianus'u yapı malzemesi, mimarlar ve işçileri yüklediği gemileriyle İzmit'e yolladı.

Bunlar İzmit müstahkem mevkiini kontrol altına alacak yeni bir kale inşa etmekle görevlendirilmişlerdi. Kalenin inşası bittikten sonra Aleksios, Ebu'l-Kasım'a pek çok hediyeler ve bir de "Sebastos" unvanı vererek onu İznik'e uğurladı. Ebu'l-Kasım olan biteni

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

öğrendiği zaman kadere boyun eğmek zorunda kaldı. Çünkü bu sırada Emîr Porsuk artık İznik önünde görünmüştü ve Ebu'l- Kasım imparatorun yardımına muhtaçtı.

Emîr Porsuk İznik'i üç ay muhasara etti. İmparatorun hareket şekline ve hilekârlığına çok içerlemiş bulunan Ebu'l-Kasım bu müddet içinde kendi imkânları ile Porsuk'un kuvvetlerine karşı İznik'i korudu. Ancak sonunda yardım istemek için imparatora başvurmak zorunda kaldı. Bizans imparatoru bu sırada Peçeneklere karşı büyük bir ölüm-kalım mücadelesi içinde idi. Onun bu cepheden ayıracak kuvveti yoktu, buna rağmen Ebu'l-Kasım'a yardım zorunluluğunu hissetti. Çünkü İznik Porsuk'un eline geçecek olursa burasını Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan kurtarıp almak elbette hemen hemen imkânsız bir şey olacaktı. Bunun için o yeniden bir hîleye başvurdu. O pek küçük bir kuvveti bunlara imparatorluk sancakları, imparatorun önünde taşınması âdet olan süslü alâmetleri vermek suretiyle Ebu'l-Kasım'a yolladı.

Bu yardım yoluyla Porsuk'u geri çekilmeye zorlamayı ve imkân hasıl olursa İznik'i kendi adına zapt etmeyi umuyordu. Bu küçük Bizans kuvveti muhtemelen deniz yönünden şehre girdi, imparator gayesinin birincisine kolaylıkla ulaştı. Bizanslılar surlar üzerine çıkıp imparatorluk sancaklarını ve imparatorun alâmetlerini göstererek savaş naraları atmaya başlayınca; Porsuk, imparatorun bizzat geldiği düşüncesiyle kuşatmayı kaldırmayı uygun buldu, İznik bu suretle kuşatmadan kurtulunca, yardıma gelen kuvvetler, sayıları pek az olduğu ve Ebu'l-Kasım henüz tamamıyla kuvvetten düşmemiş bulunduğu için, imparatorun plânının ikinci safhasını gerçekleştiremeyeceklerini anlayarak geri dönmeyi tercih ettiler.

Emîr Porsuk'un başarısızlığı üzerine Büyük Sultan Melikşah'ın İznik'in zaptından vazgeçmediğini ve buraya kıymetli kumandanlarından Urfa Emîri Bozan'ı gönderdiğini görüyoruz. Anna Komnena¹⁷ bu münasebetle Melikşah'ın kendisiyle ittifak etmek üzere, imparatora yeniden müracaat ettiğini kaydediyor. Neticede İmparator Aleksios da Selçuklu Sultanı'nın yanına bir elçi heyeti göndermiş, fakat bunlara verdiği talimatta müzakereleri uzatarak Melikşah'ı oyalamalarını tembihlemiştir. Ancak bu hey'et daha yolda iken Melikşah'ın ölüm haberini almış ve geri dönmüştü. Sultan Melikşah'ın 19 Kasım 1092'de öldüğü bilindiğine göre, Bizans elçi hey'etinin buna yakın bir tarihte yola çıktığı kabul olunabilir. Bu durumda Bozan'ın İznik önüne gelişini de aynı yılın (1092) ortalarına ve hatta ikinci yarısına koymak herhalde hatalı olmayacaktır. Öte taraftan Emir Bozan İznik önüne geldi, şehri hücumla zapt etmek için birbiri arkasına yaptığı teşebbüsler, Ebu'l Kasım'ın şiddetli müdafaası ve imparatorun istediği yardımı elde etmesi sayesinde bir türlü netice vermedi. İmparator bu sırada Peçenekleri Kumanların yardımı ile imhâ ettiği için biraz olsun ferahlamış bulunuyordu. Bizans Levunion galibiyetinden (29 Nisan 1091)¹⁸ sonra sadece İzmir hâkimi Çaka (Çakan) Bey'le uğraşmak zorunda idi.¹⁹ Bozan bu şekilde İznik'i zapt edemeyeceğini anlayınca muhasarayı kaldırarak karargâhını Lopadion (Ulubat) yanında bulunan Lampe Irmağı kenarına nakletti.

Ebu'l-Kasım'ın bu sıralarda artık bağımsız hükümet sürmek imkânının yok olduğunu fark ettiği anlaşılmaktadır. Herhâlde imparatorun kendisine ne maksatla yardım ettiğini anlamış olacaktır. Belki de imparator ile Melikşah arasında bir anlaşma yapılacağını da haber almıştı. Bu sebeple O doğrudan doğruya Büyük Sultan'a müracaatla İznik bölgesinde onun valisi sıfatıyla tasdik edilmeyi ümid ederek büyük hediyeler hazırladı ve kardeşi Ebu'l-Gazî'yi İznik'te yerine vekil bıraktıktan sonra İsfahan'a doğru yola çıktı. On beş katır yükü altın ile sultanın yanına gitti. Ancak Ebu'l-Kasım bütün ısrarlara rağmen Melikşah tarafından huzura kabul edilmemiş ve kendisine Anadolu işinde tam yetki verilmiş olan Bozan ile anlaşması bildirilmiştir. Bu şekilde arzusuna ulaşamayan Ebu'l-Kasım uzun bir

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

süre bekledikten ve ızdırap çektikten sonra Bozan'ı bulmak için harekete geçti. Ancak yolda Bozan'ın gönderdiği iki yüz kişilik bir müfreze tarafından yakalanarak kendi yayının kirişi ile boğdurulmuştur. Anna Komnena'ya göre²⁰ bu iş Bozan'ın değil, sultanın verdiği emirler ile olmuştur. Bu olayın Melikşah'ın Bağdat'a gitmek üzere hareketinden pek kısa bir süre önce ceryan ettiği tahmin olunabilir (muhtemelen Eylül/Ekim 1092).²¹

I. Kılıçarslan'ın Saltanata Hâkim Olması

Ebu'l-Kasım'ın ölümünden sonra kardeşi Ebu'l-Gazî İznik'i elinde tutmakta devam etti. Tam bu sıralarda da Sultan Melikşah'ın vefat etmiş olması onu Emîr Bozan'ın tazyikinden kurtarmış oldu. Zira Bozan bütün kuvvetleri ile birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nde meydana çıkan karışıklıklarda rol oynamak üzere Suriye'ye yollanmıştı. İmparator Aleksios bu sefer Ebu'l-Gazi'yi hediyeler ve va'adlerle kandırıp onun İznik'i terk etmesini sağlamaya çalıştı. Ebu'l-Gazî ise belki de henüz ağabeyinin ölüm haberini almamış olduğu cihetle, imparatoru oyalamakla yetinmişti. Ancak Sultan Melikşah'ın ölümü, onun tutuklu olarak İsfahan'da tuttuğu Süleymanşah'ın oğullarının serbest kalmalarını sağladı. Süleymanşah'ın iki oğlu, Kılıçarslan ve Kulan (veya Davud) Horasan'dan, kaçarak²² veya başka bir rivayete göre Berkıyruk tarafından serbest bırakılarak²³ sür'atle Anadolu'ya ve sonra İznik'e geldiler. Onların İznik'e gelişlerini belki de 1093 yılı başına koymak gerekecektir.

Çünkü bilindiği üzere Melikşah'ın hanımı Terken Hatun, küçük yaştaki oğlu Mahmud'un, babasının tahtına çıkmasını sağlamak ümid ve arzusu ile Melikşah'ın ölümünü bir süre halktan saklı tutmuştu. Böylece haberin İsfahan'a ulaşması ve Kılıçarslan ile kardeşinin buradan hareketleri ve İznik'e varışları herhalde uzunca bir müddet sürmüş olmalıdır.

İznik'te bulunan Türkler, Selçuklu şehzadelerinin gelişini büyük bir sevinçle karşıladılar. Ebu'l- Gazî'nin iktidarı hiç direnmeden Kılıçarslan'a devrettiği anlaşılmaktadır. Kılıçarslan bu suretle babası Süleymanşah'a halef oluyor, tabiatıyla babasının benimsemiş olduğu "sultan" unvânını da alıyordu.²⁴ Ancak Anadolu henüz birliğe ulaşmış bir sultanlık olmaktan çok uzak idi. Kılıçarslan'ın hâkimiyet sahası ancak İznik ve civarını kapsar görünmektedir. İzmit, Ebu'l-Kasım zamanında elden çıkmıştı. İzmit Körfezi sahilleri ise boydan boya Bizanslıların elinde idi. İzmir ve çevresinde başka bir Türk Beyi, Çaka hakimdi. Öte taraftan Danişmendliler, Mengüçükler ve Saltuklular gibi Türk beylikleri Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde hüküm sürüyorlardı. Dikkatle bakılacak olursa Kılıçarslan'ın Anadolu'daki mevki bir ölçüde kendisinden iki yüz yıl sonraki Osmanoğullarının durumuna çok benzemektedir. Osmanoğullarının yapmış oldukları gibi o ve onun ahfadı Anadolu birliğini İznik, Bursa, Bilecik, Eskişehir ve civarından hareket ederek gerçekleştirmişlerdir.

I. Kılıçarslan'ın Türkiye Selçuklu tahtına çıkararak "sultan" unvânı aldıktan sonraki ilk işi devleti yeniden teşkilâtlandırmak olmuştu. Ayrıca Çaka Bey'in kızı ile evlenmesi, bu iki Türk hükümdarı arasında bir dostluk kurulmasına sebep oldu. Bu dostluk semeresini vermekte gecikmedi, Kılıçarslan Marmara sahillerine yerleşmeye çalışan Bizanslıları oradan çıkarttı. Öte taraftan Çaka Bey, Çanakkale'ye doğru ilerlemiş ve Abydos'u (Çanakkale'ye 8 km. mesafede) muhasara etmişti. Onun bu hareketiyle İstanbul yolu tehlikeye düşmüş oluyor, İmparator Aleksios bu tehlikeden kurtulabilmek için I. Kılıçarslan'ı kendisine müttefik yapmaya çalışıyordu. Nitekim o bu arzusunda başarılı olmuştu. I. Kılıçarslan kendi hâkimiyet sahası içinde Çaka'nın Beyliği'nin genişlemesini iyi karşılamamış ve harekete geçmişti. İki taraftan sıkışan Çaka Bey bu durumdan kurtulmak için I. Kılıçarslan'ın yanına gitti ise de, bir netice elde edemediği gibi, damadı tarafından

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

ortadan kaldırıldı.²⁵ Kılıçarslan ise Bizans ile yaptığı bu ittifak sayesinde doğuda genişleme imkânı buluyordu, ilk önce 1095'te Malatya üzerine yürüdü, bu şehir Gabriel adında bir Ermeninin idaresinde idi. Kılıçarslan iyi tahkim edilmiş olan bu şehri şiddetle muhasara etti. Fakat bu sırada Avrupa'dan harekete geçmiş olan Haçlı orduları Türkiye Selçuklularının başkenti İznik'e kadar ulaşmıştı. Sultan Kılıçarslan bu bakımdan sür'atle geri döndü ise de, Haçlıların kuşattığı İznik'e giremediği gibi, büyük ve muntazam Haçlı ordusuyla giriştiği savaşta da başarılı olamamıştı. Neticede İznik'i müdafaa eden Türkler Bizanslılar ile anlaşarak şehri onlara teslim ettiler (19 Haziran 1097). Öte taraftan Kılıçarslan Anadolu'ya çekilmiş, öteki Türk beylerinden Danişmendli Gümüş Tegin (Emir Danişmend) ve Kayseri (Kapadokya) Hâkimi Hasan Bey ile birleşerek ilerleyen Haçlı ordusuna karşı harekete geçmişti. Bu müttefik Türk ordusu Eskişehir (Dorylaeum) önünde Haçlı ordusu ile karşılaştı. Birkaç gün sürdüğü anlaşılan bu savaşta iki taraf kahramanca mücadele etmiş, neticede Türkler üstün sayıdaki düşman karşısından çekilmek zorunda kalmışlardı (1 Temmuz 1097). Sultan Kılıçarslan bundan sonra bir çeşit çete savaşı yaparak düşmanı yıpratmak niyetinde idi. Nitekim bu çekiliş sırasında Türkler yol boyunca içecek ve yiyecek maddelerini yok ederek, bir ölçüde Haçlıları açlığa mahkûm ediyorlardı. Buna rağmen Haçlı ordusu Konya'ya kadar ilerledi ve buradan sonra Ereğli'de ikiye ayrılarak yoluna devam etti. Bu sırada Anadolu'nun durumu yeniden değişiyor, Bizanslılar Türklerin elindeki Batı Anadolu'nun sahil bölgelerini İzmir, Efes, Sardes ve eski Lydia'nın öteki birçok şehrini işgal ediyorlardı, öte taraftan Türklerin gelişiyle Toroslara sığınan Ermeniler de yavaş yavaş sahillere ve ovalara inmeye başlamışlardır.

Bu Haçlı seferi fırtınasının geçmesinden sonra Anadolu Türkleri tekrar toparlandılar. Sultan I. Kılıçarslan ise Konya'ya yerleşerek burayı Selçuklu Devleti'nin başkenti yaptı. Bu sırada Haçlılara karşı Danişmendliler de başarılı savaşlar veriyorlardı. Nitekim Danişmendli ordusu 1100 yılında bir Haçlı ordusunu Malatya civarında mağlup ve Bohemund'u esir etti. Türklerin bu zaferinden sonra 1101 yılı Haçlı seferlerini oluşturan Haçlı orduları Anadolu'ya girdi. Sultan Kılıçarslan ve Danişmend Gazi Bohemund'u kurtarmak için Niksar'a doğru ilerleyen Haçlı ordusunun birinci grubunu Merzifon'da 1101 yılında imha ettiler. Yine aynı yıl içinde peşpeşe iki Haçlı ordusu da Sultan Kılıçarslan ve Danişmendliler tarafından Konya Ereğlisi'nde büyük bir kısmıyla ortadan kaldırıldılar. Böylece Anadolu Türkleri eski güvenlerine kavuşmuş oldular.²⁶ Öte taraftan Haçlıların kendisi için bir tehlike teşkil ettiğini gören İmparator Aleksios, Sultan Kılıçarslan ile onlara karşı bir ittifak yaptı. Bu sırada Danişmend Gazi de boş durmuyor ve Malatya'yı fethediyordu (18 Eylül 1101). Sultan I. Kılıçarslan ise 1103 yılında bir sefere çıktı, buna sebep aynı dinden olmalarına rağmen Ermenilerin Haçlılardan şikâyet etmeleri idi. I. Kılıçarslan Elbistan'ı ve Maraş'ı Haçlıların elinden kurtardı. Danişmend Gazi'nin elinde tutsak olan Haçlı reislerini (Bohemund, Richard gibi) fidye karşılığı serbest bırakması, bu paranın yarısını isteyen I. Kılıçarslan ile aralarının açılmasına sebep oldu. Aslında sultan daha önce onun Malatya'yı ele geçirmesine kızmıştı, fidye olayı belki de görünürdeki bir sebep idi. Neticede sultan, Danişmend Gazi'nin üzerine yürüyerek onu mağlup etti (1103). Çok geçmeden Danişmend Gazi'nin 1105'te ölmesi, sultana Malatya'yı ele geçirmek fırsatını verdi. Aynı yıl içinde sultan Malatya'yı kuşatmış, Danişmend Gazi'nin oğlu Yağlıbasan mukavemet edemeyerek şehri teslim etmiştir.²⁷ Böylece Anadolu Beyliklerinin en kudretlilerinden biri olan Danişmendlilerin durumu sarsılmıştı. Sultan öteki beylikleri de kendine tâbi kılmak istedi ve bunda da bir ölçüde başarılı oldu (Söz gelişi; Dilmaçoğulları, İnalıoğulları gibi). Ancak Saltuklular ve Sökmenliler (Ahlatşahlar) Büyük Selçuklular da tâbi olarak kalmışlardı.

Sultan Kılıçarslan'ın genişleme siyaseti neticesinde Büyük Selçukluların hâkimiyet sahasına komşu olması, hanedanın bu iki kolunun çatışmasını beklenir hâle getirmişti.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Nitekim çok geçmeden böyle bir olay vuku buldu. Musul'a hâkim olmak meselesi; Sultan Kılıçarslan ile Büyük Selçuklu Emîrlerinden Çavlı'yı karşı karşıya getirdi, ilk etapta Kılıçarslan üstündü ve 22 Mart 1107'de Musul'a girdi. Emîr Çavlı ise mücadeleyi bırakmamıştı, büyük bir ordu toplayarak harekete geçti, iki taraf Habur nehri kenarında karşılaştı. Sultan I. Kılıçarslan kahramanca dövülmüş, ancak mağlup olacağını anladığı zaman atıyla Habur nehrini geçerek kurtulmak istemişti. Fakat kendisine ve atına ait zırhların ağırlığı ona bu şansı tanımamış ve nehirde boğulmuştu (3 Haziran 1107). Emir Çavlı onun oğlu Şahinşah'ı (Melikşah) yakalayıp, Sultan Muhammed Tapar'a gönderdi.²⁸ Böylece Türkiye Selçukluları tahtı kısa bir süre için tekrar boş kaldı. Kılıçarslan'ın Şahinşah'tan başka Mes'ud, Arap ve Tuğrul Arslan adlarında üç oğlu daha vardı (muhtemelen bir de Gök-Arslan).

Sultan I. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra eşi beraberinde küçük oğlu Tuğrul Arslan olduğu hâlde Malatya'ya gelmiş ve burada Tuğrul Arslan'ın sultanlığı ilân edilmişti.

Şahinşah'ın (Melikşah) Saltanatı

Bir süre sonra Konya Selçuklu tahtında Şahinşah'ın oturduğunu görüyoruz (1110). Onun Anadolu'ya dönüşü ile ilgili iki rivayet vardır; birincisine göre, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar Anadolu'nun kötüye giden durumunu görerek Şahinşah'ı ülkesine göndermiş, ikincisine göre ise Şahinşah kendisi kaçmıştı.²⁹ Daha sonra Selçuklu sultanı, İmparator Aleksios ile mücadeleye girişti ve özellikle 1113 yılında bazı başarılı sonuçlar aldı. Bu Türk saldırıları sırasında Emîr Monluğ ve Muhammed adlarındaki beyler temayüz ettiler. Nihayet Afyon (Ampous) civarında Şahinşah ile Aleksios arasında bir anlaşma imzalandı. Özellikle sultanın Bizans'a barış teklif etmesi bu sırada kardeşi Mes'ud'un isyanı ile ilgili olmalıdır. Mes'ud kayınpederi Danişmendli Emîr Gazî (1105-1134) ile birleşerek taht mücadelesine girişmişti. Sultan Şahinşah sür'atle bu isyanı bastırmak üzere geri dönmüş, ancak adamlarının ihaneti sebebiyle bir baskın sonucu Mes'ud'un önünden kaçmak zorunda kalmıştı. O Bizans İmparatoru'nun yanına giderken Akşehir civarında Mes'ud'un adamlarının eline esir düşmüş ve gözleri kör edilmişti (1116). Mes'ud buna rağmen Şahinşah'tan çekinmiş ve onu eski Türk adeti gereğince kanı akıtılmaksızın, yayının kirişiyle, boğdurmuştu. Rivayete göre Şahinşah öldüğünde yirmi bir yaşında idi (1118).³⁰

Sultan I. İzzeddin Mes'ud

Mes'ud Danişmendlilerin himayesinde Konya'da Selçuklu tahtına çıktı. Bir süre sonra da Bizans tahtında bir değişiklik Aleksios'un ölümü ile yerine oğlu II. İoannes (Yuannis) Komnenos (1118-1143) geçmişti. Yeni imparator İoannes de babası gibi Türklerin elindeki şehirleri geri almak istiyordu ve bu arzusunda bir ölçüde başarılı olarak Denizli (1119) ve Uluborlu'yu (1120) işgal etti. Fakat bir Peçenek grubunun Tuna'yı geçerek Makedonya ve Trakya'ya sarkması, imparatorun geri dönmesine sebep oldu.

Sultan Mes'ud ise kayınpederi Danişmendli Emîr Gazî'nin nüfuzu altında olup, onun siyasetini izlemek zorunda idi. Emîr Gazî daha önce Danişmendlilerin hâkimiyeti altında bulunan Malatya'yı geri almak istiyordu. Nitekim o bir fırsattan yararlanarak, beraberinde Sultan Mes'ud olduğu hâlde, 13 Haziran 1124'te bu şehre hücum ederek kuşattı. Tuğrul Arslan bu kuşatmaya altı ay mukavemet gösterdi ise de, neticede Malatya'yı Emîr Gazî'ye teslim ederek Minşar kalesine çekildi (10 Aralık 1124).³¹ Böylece Malatya tekrar

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Danışmendlilerin idaresine giriyor ve Anadolu'da artık üstünlük bu Türk hanedanının oluyordu.

Öte yandan Mes'ud'un kardeşi Arab, Ankara ve Kastamonu yöresine hâkimdi, 1125 yılında büyük bir ordu ile (30.000 kişi) harekete geçerek Selçuklu tahtına sahip olmak istedi. Mesud ise kardeşi Arab karşısında başarısızlığa uğrayarak yardım istemek için İmparator İoannes'in yanına İstanbul'a gitti. Mes'ud bir süre sonra tekrar Anadolu'ya döndü ve kayınpederi Emir Gazi ile birleşerek Melik Arab'ı mağlup ve Kilikya'ya kaçmaya mecbur etti. Melik Arab kolay kolay saltanat davasından vazgeçmiyordu. Gazi ve Mes'ud karşısında birkaç defa daha şansını denedi ise de sonunda Bizans'a sığınmak zorunda kalarak mücadeleyi sahasını terk etti (1128). Böylece Mes'ud Danışmendlilerin yardımı ile iki rakibi, Tuğrul Arslan ve Melik Arab'dan kurtulmuş oldu.³²

Gazî'nin (1134) ölümü ile Sultan Mes'ud büyük bir borçtan kurtulmuş oluyordu. Ayrıca damat olması, sebebiyle muhtemelen miras davasına o da karışmıştı. Bu bakımdan Melik Muhammed ile arası açıldı ise de Bizans tehlikesi karşısında tekrar bir ittifak meydana getirdiler. İmparator İoannes 1137 ilkbaharında büyük bir ordu ile Kilikya'daki Ermenilere karşı sefere çıktı. Yolu üzerindeki Sultan Mes'ud'a ait yerleri yakıp yıkarak Toroslar'a ulaştı. Bizans ordusu bu sefer sırasında Tarsus, Adana ve Misis'i ele geçirdi. İmparatorun Suriye seferi sırasında Sultan Mes'ud Çukurova ve Adana bölgesinde faaliyet göstermişti.

İmparator ordusunun bir kısmını Selçuklu Sultanı üzerine gönderdi ise de, Mes'ud ile bir anlaşma yaparak İstanbul'a döndü (1136). Buna rağmen Selçukluların ve Danışmendlilerin akınları durmamıştı, İmparator bunlara bir son vermek için 1139 yılı yazında tekrar Türk toprakları üzerine bir sefer tertipledi. Ancak Niksar kalesi önünde başarılı olamayarak İstanbul'a döndü (1140). İmparatorun bu başarısızlığı Sultan Mes'ud'un Antalya civarına kadar ilerlemesine sebep oldu. İmparator İoannes Selçukluların bu hareketi karşısında 1142 baharında yeni bir sefer tertipleyerek Antalya'ya (Attalia) oradan da Kilikya'ya gitti ve 1143 Martında Toros dağlarında bir av sırasında kolundan aldığı bir ok yarası sebebiyle öldü.³³

Öte taraftan Melik Muhammed'in 6 Aralık 1142'de Kayseri'de ölmesi, Danışmendli Devleti'nin taht kavgalarıyla üçe parçalanması ile neticelenen olaylara sebep oldu. Tabii bu olaylardan en fazla Sultan Mes'ud yararlanmıştı. Mes'ud Danışmendliler arasındaki mücadelede tahtın meşru varisi olan Zünnun'u himaye ediyordu. Önce Sivas hâkimi olan Danışmendli Yağlıbasan üzerine yürüyerek onu mağlup ve adı geçen şehri ele geçirdi. Daha sonra Danışmendli Aynüddeve'nin idaresindeki Malatya'yı kuşattı (1143). Ertesi yıl Ceyhan ve Elbistan bölgelerini kendi toprakları içine katarak "melik" unvanı ile oğlu Kılıçarslan'ın idaresine bıraktı. Böylece Anadolu'daki üstünlük Danışmendlilerden Selçuklulara geçiyordu. Sultan Mes'ud doğuda topraklarını genişletirken, Türkmenler de batıda Ege bölgesinde akınlarını sürdürdüler. İmparator I. Manuel (1143-1180) bunlara engel olmak istedi, fakat hastalığı sebebiyle yarım kalan bir seferinden sonra; Sultan Mes'ud 1145'te İsaoria'daki (İçil) Brakena (Pracana) kalesini fethetti.

İmparator Manuel'in Türkleri Anadolu'dan atmak hevesinden vazgeçmediği görülüyor. Nitekim o büyük bir ordu ile 1146 yazında harekete geçti, Menderes bölgesini geri alarak Akşehir'de (Philomelium) karşısına çıkan bir Selçuklu ordusunu mağlup etti ve adı geçen şehre girerek burayı yaktı. Daha sonra Manuel Konya üzerine yürüdü. Sultan Mes'ud ise Selçuklu kuvvetlerini Aksaray'da toplayarak savaşa hazırlandı, iki taraf Konya önünde karşılaştı. Sultan Mes'ud'un bu savaş sırasında büyük ve sayıca üstün Bizans kuvvetleri

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

karşısında etkili olamadığı, Bizans'ın Konya'yı muhasara etmesinden anlaşılıyor. Bu muhasara birkaç ay sürdü. Bizanslılar Konya civarını tahrip ettiler ve vahşice davranışlarda bulundular. Selçuklu kuvvetleri ise düşmanı baskın şeklindeki taarruzlar ve kurduğu pusular ile rahatsız ediyordu. Nihayet imparator Konya'yı alamayacağını anlamış ve geri çekilmeye karar vermişti. Böylece İmparator'un Konya seferi bir başarısızlıkla neticelendi. Ancak Mes'ud ve Manuel aralarında bir anlaşma yaptılar. Bu arada Sultan Mes'ud'un da bazı ödünler verdiği, Antalya ve İçel bölgelerinden aldığı bazı yerleri ve Brakena kalesini Bizans'a terk ettiği anlaşılıyor (1147 Baharı).³⁴

Atabey Zengî'nin 1144 yılında Urfa Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldırması Avrupa'da büyük bir heyecan yarattı ve yeni bir Haçlı seferinin tertiplenmesine sebep oldu. Bu Haçlı seferinin başında Alman imparatoru III. Konrad (Conrad) ve Fransa Kralı VII. St. Louis bulunuyordu. Önce Alman imparatoru İstanbul'a ulaşmış ve daha sonra İmparator Manuel tarafından Anadolu'ya geçirilmişti. Almanların emrine verilen kılavuzlar bu orduyu yanlış yollara sevk ederek Türklerin eline düşürdüler. Nihayet Sultan Mes'ud 25 Ekim 1147'de bu Alman ordusunu Dorylaion (Eskişehir) civarında perişan etti. Bu durumu bizzat Konrad'dan öğrenen Fransız Kralı İznik'ten sonra Efes-Denizli-Antalya yolunu izledi. Fransızlar da Denizli-Antalya arasındaki yolda Türkmenlerin hücumu ile ağır kayıplar verdiler. Neticede güçlükle Antalya'ya ulaşabilen VII. St. Louis ordusunun bir kısmı ile gemilere binerek Suriye'ye geçti (1148).³⁵

Mes'ud daha sonra harekât sahasını doğu yönünde ve yine Haçlılar üzerinde yoğunlaştırıyordu. Nitekim Haçlı reislerinden Joscelin'in gönderdiği alay eder şekilde yazılmış bir mektup üzerine, Sultan Mes'ud beraberinde oğlu Kılıçarslan olduğu hâlde harekete geçerek Haçlıların idaresindeki Maraş'ı aldı ve II. Joscelin'i Tell-başir civarına kadar takip etti (1149). Daha sonra sultan ikinci bir sefer tertipleyerek Haçlıların hâkimiyetindeki Behisni, Keysun, Ayıntab, Delük (Duluk) ve Ra'ban şehirlerine sahip oldu (1151). Ele geçirdiği yerlerden Behisni ve Keysun'un idaresini oğlu Kılıçarslan'a verdi.³⁶

Danışmendlilerden Malatya Hükümdarı Aynüddeve'nin 1152 yılında ölmesi ve yerine oğlu Zulkarneyn'in geçmesi siyaset sahnesini yeniden hareketlendirdi. Sultan bu fırsattan yararlanarak bütün Danışmendlileri kendine tâbi kıldı. Öte taraftan Ermeni Prensi II. Thoros Çukurova'da faaliyette bulunarak zaman zaman Türk topraklarına saldırılar düzenliyordu. Sultan Mes'ud, Bizans İmparatoru Manuel'in de teşviki ile, beraberinde Sivas hükümdarı Yağıbasan olduğu hâlde, Ermeniler üzerine yürüdü (1153). Ermeniler dağlara çekilerek ve geçitleri tutarak Türk ordusuna hareket imkânı tanımadılar, fakat sultana tâbi olmağı kabul ettiler.

Ertesi yıl (1154), Sultan Mes'ud tekrar Çukurova'ya doğru harekete geçti ise de o sırada çıkan veba hastalığı Selçuklu ordusunu zayıf bir duruma düşürdü. Sultan bu nedenle sür'atle geri döndü ve on ay sonra 1155 yılında öldü.³⁷ Geride Kılıçarslan, Dolat (Devlet) ve Şahinşah adlarında üç oğlu kalmıştı. Mes'ud'un veliahtı Kılıçarslan idi. Sultan Mes'ud sadece Konya ve civarını kapsayan bir devleti sağlam temeller üzerine oturtup genişletmekle kalmamış, Anadolu'da Danışmendlilere geçmiş olan üstünlüğü tekrar Selçuklularda kazandırmış bir devlet adamı idi. Ayrıca devletin ilk imar faaliyetleri de onun devrinde başlamış idi.³⁸

Sultan II. Kılıçarslan

II. Kılıçarslan Selçuklu tahtına çıkar çıkmaz gerek aile içi ve gerekse aile dışı muhalefet

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

derhal kendini göstermişti. Bunun başlıca sebebi eski Türk geleneğine uygun olarak devletin hanedan mensuplarının müşterek malı sayılması idi. İlk önce muhalefete geçen ortanca kardeş Dolat (Devlet) ortadan kaldırıldı. Daha sonra Ankara ve Çankırı Hakimi Şahinşah harekete geçti. Onu Sivas Hükümdarı Danişmendli Yağıbasan izledi ve Nureddin Mahmud b. Zengî ile bir ittifak meydana getirdi. Sultan II. Kılıçarslan ile Yağıbasan'ın orduları iki kez karşı karşıya geldiler. Ancak araya giren din adamlarının Müslüman kanı dökülmemesi için yaptıkları müracaatlar taraflarca kabul edildi. Nihayet Ekim 1155'teki ikinci karşılaşmadan sonra bir barış anlaşması imzalandı. Öte taraftan Ermeni Prensi II. Thoros'un kardeşi Stefan da 1156'da Maraş'a girerek şehri ateşe veriyor, buna mukabil Sultan II. Kılıçarslan Göksün (Keysun) bölgesine giriyordu. Neticede Stefan, Pertus (Berdus) kalesini³⁹ Selçuklulara teslim etti. Sultan böylece bölgede sükûnu sağladıktan sonra geri döndü (1157). Yağıbasan ile müttefik olan Nureddîn Mahmud da Selçuklu arazisine saldırarak, Dulûk, Ayıntab ve Ra'ban şehirlerini ele geçirmişti. Sultan II. Kılıçarslan bu şehirlerin iadesini istemiş, ayrıca Haçlılar ve Ermeniler ile anlaşarak Nureddîn Mahmud cephesinde rahat hareket etmek imkânı bulmuştu. Nitekim Ayıntab'ı tekrar geri alarak Ra'ban üzerine yürüdü. Haçlıların da harekete geçmesi, Nureddîn Mahmud'un aldığı yerleri sultana geri vermesine sebep oldu (1157).⁴⁰

Sultan II. Kılıçarslan'ın kuvvetli durumu karşısında onun düşmanları birbirleriyle anlaşmaya başladılar. Bu ittifakın başlıca düzenleyicisi İmparator Manuel idi. O önce Zengîlerden Atabeg Nureddîn Mahmud ile anlaşmıştı (1159). Ancak imparator Kilikya seferinden İstanbul'a dönerken, Selçuklu kuvvetleri zaman zaman Bizans ordusuna saldırmış ve ağır kayıplar verdimişti. İmparator takriben üç ay sonra Anadolu'ya bir sefer daha tertiplede ve bu sırada gönderdiği elçiler vasıtasıyla Sultan II. Kılıçarslan'a karşı büyük bir ittifak meydana getirdi. Bu ittifaka Danişmendli hükümdarları ile Şahinşah da Selçuklu sultanı yapılacağı vaadiyle iştirak etmişti. Sultan II. Kılıçarslan bu ittifakı bozmak için önce imparatora bir elçi gönderdi, sonra da 1160 yılında Elbistan ve civarını Yağıbasan'a bırakarak anlaşmak istedi ise de, başarılı olamadı. Fakat daha sonra II. Kılıçarslan Yağıbasan üzerine yürüdü, ancak ittifak burada iyi çalışmış Bizans ve öteki müttefiklerden gelen yardımcı kuvvetler Yağıbasan'ın savaşı kazanmasını sağlamıştı. Nihayet sultan tek çare olarak İstanbul'a giderek bu meseleyi çözmek istedi. II. Kılıçarslan İstanbul'da üç ay kaldı ve kendisine burada büyük itibar ve hürmet gösterildi. Neticede iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı. Ayrıca imparator sultana büyük para yardımı yapmış; bu anlaşmadan sonra II. Kılıçarslan ülkesine dönmüştü (1162).⁴¹ O bu suretle Anadolu'daki rakiplerine karşı da serbestçe hareket etmek imkânını sağlamış oluyordu. Sultanın İstanbul'da bulunduğu sırada ise Yağıbasan boş durmamış, Harput ve Çemişkezek gibi bölgeleri istilâ ederek buranın halkını Kemah'a doğru sürmüştü (1163). Kılıçarslan'ın ilk işi Yağıbasan'ın üzerine yürüyerek Sivas'ı ele geçirmek oldu. Yağıbasan, daha sonra belki de yardım istemek için, damadı Şahinşah ile birleşmek üzere Çankırı'ya gitti ve orada öldü (3 Ağustos 1164). Yerine yeğeni İbrahim'in oğlu İsmail geçti.

Sultan II. Kılıçarslan için Yağıbasan'ın ölümü, kendisine karşı olanları ortadan kaldırmak hususunda büyük bir fırsat olmuştu. Önce kardeşi Şahinşah'ın Çankırı ve Ankara bölgesindeki, sonra da Danişmendli Zünnun'un Kayseri ve Zamantı'daki hâkimiyetine son verdi (1169). Şahinşah ve Zünnun için Atabeg Nureddîn Mahmud'a sığınmaktan başka yapacak bir iş kalmamıştı. Nureddîn Mahmud, Artuklular ve Sivas Danişmendli emîri İsmail'i de kendi tarafına çekerek sultana karşı bir ittifak meydana getirmiş, gerek Zünnun ve gerekse Şahinşah'ın haklarını müdafaa etmek istemişti. Daha sonra Sivas'ta şiddetli bir kıtlık oldu, şehrin hâkimi İsmail durumu iyi idare edemeyince, halk ayaklanarak onu öldürdü ve yerine Zünnun'u davet etti. Zünnun, Atabeg Nureddîn Mahmud'un desteği ile,

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Sivas'ta tahta oturdu (1172). Bu durum Sultan II. Kılıçarslan'ın Nureddîn'in üzerine yürümesine sebep oldu. Yine araya giren büyükler bu iki Türk devletinin barış yapmasında etkili idiler.

Atabey Nureddin Mahmud'un 1174 yılında ölümü ile, Anadolu'daki durum II. Kılıçarslan'ın lehine değişti. O sür'atle harekete geçerek başta Sivas ve Niksar olmak üzere bütün Danişmend illerine hâkim oldu (1174-75). Sultanın kardeşi Şahinşah ve Zünnun ise kurtuluşu Bizans'a sığınmakta buldular.⁴²

Öte taraftan Macaristan ve Avrupa'da meşgul bulunan Bizans İmparatoru Manuel, II. Kılıçarslan'ın düşmanlarını ortadan kaldırarak kuvvetlenmesini hoş karşılamıyor, ayrıca Batı Anadolu'daki Türkmen akınlarından rahatsız oluyordu. Bu nedenle bir savaş hazırlığı içine girmiş, hudutlarda tahkimata ve yıkılan kaleleri yeniden yaptırmaya başlamıştı. Buna mukabil Sultan II. Kılıçarslan barış antlaşmasının yenilenmesini istemişti. İmparator ise Zünnun ve Şahinşah'a ülkelerinin geri verilmesi gibi ağır teklifler ileri sürerek anlaşmayı güçleştiriyordu. Nitekim imparator bu maksatla yeğeni Andronikos Vatateses'i bir ordu ile Paflagonya'ya (Anadolu'nun kuzeyinde, Sinop, Çankırı gibi şehirlerin dahil olduğu bölge) göndererek Zünnun'a ülkesini geri vermek istedi. Bizanslıların Eylül 1176'daki bu Paflagonya Seferi Niksar surları önünde tam bir hezimetle sonuçlandı.

İmparator ise Türkleri Anadolu'dan atmak maksadıyla büyük bir ordu ile harekete geçmişti. Sultan II. Kılıçarslan barış teklifini tekrarladı ise de bunun bir faydası olmadı. Konya'ya doğru ilerleyen Bizans ordusu Denizli'den sonra Eğridir gölünün kuzeyinde Kumdanlı'da Myriokephalon denilen dar ve sarp bir geçite girdi, işte bu dar geçitte Bizans ordusu Sultan II. Kılıçarslan'ın kurduğu pusuya düştü. Yapılan savaşta Türk ordusu Bizans ordusunu müthiş bir bozguna uğrattı (17 Eylül 1176). Gece olduktan sonra da devam eden bu savaşta kurtuluş ümidi kalmayan İmparator Manuel barış teklifinde bulundu. Sultan II. Kılıçarslan tarafından kabul edilen bu barışa göre, Eskişehir ve Sublaion (Menderes nehri kaynağında Uluborlu'nun doğusunda) kaleleri yıkılacak ve imparator bir savaş tazminatı ödeyecekti. Malazgirt'te olduğu gibi Myriokephalon'da da Türklerin lehlerine biten bir savaşın sonucundan tam anlamıyla istifade edemediği ve barış anlaşmasının kabul edildiği görülüyor. Ancak II. Kılıçarslan'ın kazandığı bu zafer, daima Türkleri Anadolu'dan atmak isteyen Bizanslıların hayallerine son veriyor, artık üstünlüğün tekrar Selçuklulara geçtiğini gösteriyordu.⁴³

Sultan II. Kılıçarslan Bizans'ı mağlup ederek batı yönündeki tehlikeden kurtulduktan sonra doğuda istediği gibi hareket edebileceği ortama kavuşmuş oluyordu. Nitekim bu durum önceleri sultanın düşüncesine uygun düştü ve o dört aylık bir kuşatmadan sonra 25 Ekim 1178'de Malatya'ya girerek Danişmendlilerin buradaki koluna son verdi. Ancak bu sırada ortaya yeni bir rakip çıktı, bu da Nureddîn Mahmud'un yerini alan Salahaddîn Eyyubî idi. Bu çatışmayı ilk başlatan da Sultan Kılıçarslan oldu. O Ra'ban kalesinin geri verilmesini istiyordu. Salahaddîn Eyyubî bu isteği reddetti ve ayrıca Sultan II. Kılıçarslan'ın gönderdiği ordu Eyyubî kuvvetleri tarafından mağlup edildi. Kılıçarslan bu kez Hısn Keyfa ve Diyarbekir Artuklu hükümdarı Nureddîn Muhammed'e karşı harekete geçti. Nureddîn Muhammed'in Salahaddîn Eyyubî'ye sığınması ve onunla müttefik olması iki büyük hükümdarı tekrar karşı karşıya getirdi. Muhtemel bir savaş Selçuklu Veziri İhtiyar ed-Dîn Hasan önlemiş, hatta onları Ermenilere karşı birleştirmiştir. Bu iki hükümdarın birleşmesi ve Salahaddîn Eyyubî'nin hareketi karşısında mukavemet edemeyeceğini anlayan Ermeni Prensi III. Rupen (1175-1187) barış teklif etmiş ve bu uygun görülmüştü (1180).⁴⁴

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Bizans cephesinde ise İmparator Manuel'in tam olarak anlaşmayı uygulamadığı, sadece Sublaion kalesini yıktığı görülüyor. Bu sebeple Sultan Kılıçarslan akıncılarını Batı Anadolu'ya gönderdi. Rivayete göre 1177'de Ege Denizi'ne kadar ulaşan bir akından ve 1180'de İmparator Manuel'in ölümünden sonra Bizans arazisine Türkmen baskısı son derece artmış ve bunlara mukavemet imkânsızlaşmıştı. Neticede Uluborlu, Kütahya ve Eskişehir civarı Türkler tarafından fethedildi. Bizans'ta ise İmparator III. Aleksis'in ölümü ile tahta Andronikos Komnenos geçmişti. Bu imparator devrinde (1183-1185) Anadolu'da sık sık isyanlar vuku bulmuş, bu sebeple Selçuklu Sultanı'ndan yardım istenmişti. II. Kılıçarslan bu fırsattan yararlanarak 40 bin kişilik bir ordu göndermiş, bu Selçuklu kuvveti ve Türkmenler Rodos adasının karşısındaki Likya sahillerine kadar bir çok yerleri zapt etmişti.⁴⁵

Sultan II. Kılıçarslan 1155'ten beri aşağı yukarı otuz yıldır hüküm sürdüğü siyaset sahnesinde artık yorulmuş ve görevini gereği gibi yapamaz hale gelmişti. O da, eski Türklerde devletin hanedan azasının müşterek malı sayılması geleneğine uygun olarak, Türkiye Selçuklu Devleti'ni on bir oğlu arasında bölmüştü (1186). Kendisi de Konya'da sultan olarak hüküm sürmeye devam etti. Bu on bir şehzade sahip oldukları topraklarda tam bir melik gibi bağımsız hareket ediyorlar, sadece "sultan" unvanı kullanmıyorlardı. Bu bölünmeye rağmen özellikle uçlarda bulunan Tokat ve civarı hâkimi Melik Rükneddîn Süleymanşah, Muhiddîn Mes'ud ve Gıyaseddîn Keyhüsrev Bizans içlerine akınlar yaparak Selçuklu hudutlarını genişletiyordu. Ancak bütün bunlara rağmen kardeşlerin Selçuklu tahtına hâkim olabilmek için birbirleri ile yaptıkları mücadele devletin zayıf düşmesine ve ihtiyar sultanın üzüntülü günler geçirmesine sebep oluyordu.

Öte taraftan 1187'de Salâhaddîn Eyyubî'nin Kudüs'ü zapt etmesi üzerine Avrupa'da üçüncü bir Haçlı seferi tertiplenmişti. Bu seferin başında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa bulunuyordu. Bu Haçlı ordusuna karşı Salâhaddîn Eyyubî, Bizans İmparatoru II. İsakios Angelos (1185-1195) ile anlaştılar. F. Barbarossa ile Kılıçarslan arasında da eski bir dostluk bulunuyordu. Nitekim Kılıçarslan ve oğlu Kutbeddîn Melikşah'ın elçileri F. Barbarossa'ya Edirne'de ulaşmış ve iki taraf arasında; Alman ordularının Selçuklu topraklarından serbestçe geçmesi, erzak ve öteki ihtiyaç maddeleri satın alması hususunda anlaşma yapılmıştı (Şubat 1190). Ancak Bizans, Salâhaddîn Eyyubî ile yaptığı anlaşmaya rağmen, bu büyük Haçlı ordusuna boyun eğmek zorunda kalmış, F. Barbarossa ve emrindeki ordu Alaşehir ve Denizli'den geçerek Selçuklu ülkesine girdi. Başlangıçta her şey normal gitmiş, Türkmenler Haçlı ordusuna saldırmamış, hatta onlara yiyecek maddeleri ve hayvan satmıştı. Ancak Haçlılar Uluborlu bölgesinde Türkmenlerin saldırısına uğramış ve ilk Selçuklu ordusu ile de Akşehir'de karşılaşmıştı. Sultanın iki oğlu Melikşah ve Mes'ud'un idaresindeki bu Selçuklu ordusu Haçlılara ağır kayıplar verdirmesine rağmen sayıca üstün düşman karşısında Konya'ya çekilmek zorunda kalmıştı.

Haçlı ordusu da bu Selçuklu kuvvetlerini takip ederek Konya önüne geldi (17 Mayıs 1190). Esasında F. Barbarossa'nın niyeti Suriye'ye gitmek idi, ancak bu saldırılar karşısında Konya'ya yürümüştü. Neticede Haçlılar şehre girmeye muvaffak oldular, çarşıları yağmaladılar ve birçok insan öldürdüler. Bu sırada iç kalede oturan Sultan Kılıçarslan ve oğlu Melikşah, Alman imparatoruna barış teklifinde bulundular. Alman imparatoru da esas gayesinin Kudüs'ü kurtarmak olduğunu ve iki tarafın boşuna kayıplar verdiğini söyleyerek bu teklifi kabul etti. Ancak Selçuklu topraklarından çıkıncaya kadar güven içinde bulunabilmek için Selçuklu emîrlerinden yirmi beş kişiyi rehine olarak aldı. Haçlı ordusu Mayıs ayı sonunda Konya'dan ayrıldı. Rivayete göre, Melikşah sevmediği yirmi beş emîri

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Almanlara teslim etmiş, Türkmenlerin devam eden saldırıları karşısında bunlar öldürülmüştü. F. Barbarossa daha sonra Silifke çayında boğuldu.⁴⁶

II. Kılıçarslan'ın son günlerinde oğulları arasındaki taht mücadelesi amansız bir şekilde sürmüştü, ona tahakküm edenler, hatta kendini sultan ilân edenler dahi olmuştu (Melikşah gibi). Nihayet Sultan Kılıçarslan 1192 Ağustosunda hastalandı ve muhtemelen seksen yaşında iken Konya'da öldü. Öldüğü sırada veliahdı olan en küçük oğlu Gıyaseddîn Keyhüsrev Selçuklu tahtına geçti.

I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in İlk Saltanatı

I. Gıyaseddîn Keyhüsrev ilk tahta çıkışında beş yıl hükümdarlık yaptı. Başlangıçta onun hükümdarlığına pek itiraz olmamış, bu arada en muhteris Şehzade Kutbeddîn Melikşah da ölmüştü. Daha sonra Gıyaseddîn Keyhüsrev, İmparator III. Aleksios'un (1195-1203) tüccarları hapsedmesi üzerine, Bizans ile arası açılmış ve bir sefer tertiplemişti. Sultan, Menderes nehri vadisi boyunca Frigya'daki Antioch (Antiocheia) şehrine kadar ilerlediği bu seferde özellikle Karia ve Tantalus halkından beş bin esir alarak bunları nüfusu azalmış olan Akşehir bölgesinde yerleştirmiş, onlara yeniden hayat kurmaları için her türlü yardımı yapmış ve beş yıl vergiden muaf tutmuştu. Kendilerine karşı gösterilen iyi muameleden dolayı bu halk çok memnun olmuş, Bizans ile yapılan anlaşmadan sonra da ülkelerine dönmemişti. Hatta Hıristiyanlardan daha başkaları da Selçuklu topraklarına kendi arzuları ile göç etmişti (muhtemelen 1197 yılının başları).⁴⁷

Öte taraftan zaman geçtikçe Tokat Meliki Rükneddîn Süleymanşah'ın Konya'ya ve sultanlığa hâkim olmak istediği anlaşılıyor. O önce babasını zehirlediği ve annesinin Hıristiyan olduğu rivayetleri ile Gıyaseddîn Keyhüsrev'i yıpratmaya çalışmış, sonra da öteki kardeşleri yerlerinde bırakacağı va'di ile kendi safına çekmişti. Nihayet Rükneddîn Süleymanşah Konya üzerine yürüdü. Onun Konya'yı muhasarası dört ay kadar sürmüştü, bu sırada halk Gıyaseddîn Keyhüsrev'e sadık kalarak şehri savunmuştu. Neticede şehrin ileri gelenleri Süleymanşah'a elçi göndererek anlaşmak istediler. Süleymanşah ise başkenti almakta kararlı idi. Gıyaseddîn Keyhüsrev de bu karardan haberdar edildi. O Konya halkının çektiği sıkıntıyı bizzat yaşadığı için şehri terk edeceğini bildirdi. İki taraf arasında anlaşmanın imzalanmasından sonra Gıyaseddîn Keyhüsrev acele olarak şehri terk etti ve bir süre Anadolu'da dolaşarak İstanbul'a gitti.⁴⁸

II. Rükneddîn Süleymanşah'ın Saltanatı

II. Rükneddîn Süleymanşah muhtemelen 21 Eylül 1197'de (7 Zilkade 593) Konya'ya girerek Selçuklu tahtına oturdu. Onun ilk faaliyeti kardeşleri üzerine olmuş; Argunşah'ın elinden Amasya'yı, Behramşah'dan Niksar bölgesini almıştı. Elbistan Meliki Tuğrulşah da bu olaylardan sonra derhal itaatini bildirmişti. Öte taraftan Selçukluların taht mücadelelerinden yararlanan Ermeni prensi II. Leon (1187-1219) ülkesini genişletmiş, hatta Kayseri civarına kadar ulaşan akınlar yapmıştı. Süleymanşah buna mukabele olmak üzere yine Ermenilerin Lampron⁴⁹ bölgesi hâkimi Oşin ile birleşerek II. Leon'u tekrar Toroslar'ın güneyine atmıştı (1199). Daha sonra II. Süleymanşah Selçuklu topraklarını genişletmeye ve Anadolu'da Türk birliğini kurmaya çalıştı. Bu maksatla önce Malatya meliği olan kardeşi Muizzeddîn Kayserşah'a karşı harekete geçti. Malatya Haziran 1200 tarihinde Süleymanşah'ın idaresi altına girdi. Süleymanşah ayrıca Harput'ta hüküm süren Artuklu koluna hâkimiyetini kabul ettirdi. Selçuklu Sultanı bu işler ile meşgul iken İmparator

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

III. Aleksios tüccarların mallarına el uzatmaktan vazgeçmediğini göstermiş, bu kez de Samsun'a gelen gemilere baskın yaptırarak birçok malları yağmalatmıştı (1201).

Öte taraftan Kraliçe Tamara (1184-1211) zamanında Gürcüler kuzeyden gelen Türk kabilelerinden Kıpçaklar ile ittifak yaparak Erzurum'a kadar uzanan bir akınla Kars'ı ele geçirmişlerdi. Nihayet bu duruma son vermek için Rükneddin II. Süleymanşah harekete geçti ve önce Erzurum'a uğrayarak Saltuklu Devleti'nin ortadan kalkmasına sebep oldu (25 Mayıs 1202). Erzurum'un idaresi ise Melik Mugiseddin Tuğrulşah'a verildi. Süleymanşah daha sonra Gürcistan'a hareket etti

Kraliçe Tamara da bu olay üzerine askerini topladı ve Kıpçakların da yer aldığı bu orduyu Selçuklular üzerine gönderdi. Türk ordusu Micingerd kalesi civarında karargah kurmuş iken, Gürcüler buraya bir baskın yaptılar. Bütün çabalara rağmen Selçuklu ordusu toparlanamadı. Ayrıca sultanın çetredarının atının tökezlemesi ve çetrenin yere düşmesi daha büyük bir paniğe ve Selçuklu ordusunun ağır bir mağlubiyetine sebep oldu.

Gürcülere esir olanlar arasında Erzincan Mengüçüklü Hükümdarı Behramşah da bulunuyordu ve daha sonra fidye ödeyerek esaretten kurtuldu. Süleymanşah ise Erzurum'a çekilmek zorunda kaldı (1202).⁵⁰

Sultan II. Süleymanşah bir süre Anadolu'daki öteki Türk beyliklerine hâkimiyetini kabul ettirmek ve kardeşinin elinden Ankara'yı almak için uğraştı. Melik Mes'ud ise Ankara'da hüküm sürüyor, özellikle batı ve kuzey yönünde hâkimiyetini genişletiyor, Çankırı, Kastamonu, Bolu ve Eskişehir gibi bölgelerde de sözü geçiyordu. II. Süleymanşah'ın kardeşini üç yıl kadar Ankara'da muhasara altında tuttuğu rivayet ediliyor. Nihayet iki taraf anlaşmış, Mes'ud Ankara'yı bırakarak uç bölgelerdeki bir kaleye gitmeye razı olmuştu. Nitekim o bu maksatla yanında iki oğlu olduğu hâlde Ankara'dan ayrılmış, fakat muhtemelen onu kendisine kuvvetli bir rakip gören II. Süleymanşah tarafından yolda öldürtülmüştür. Ancak Süleymanşah da bu olaydan sonra çok yaşamamış, rivayete göre yeni bir Gürcistan seferine giderken yolda hastalanarak ölmüştür (6 Temmuz 1204).⁵¹

III. Kılıçarslan'ın Saltanatı

II. Rükneddin Süleymanşah'ın ölümünden sonra henüz erginlik çağına erişmemiş olan oğlu III. İzzeddin Kılıçarslan Selçuklu tahtına geçirildi. Ancak bu çocuk yaştaki sultan sekiz ay kadar hüküm sürebildi. Selçuklu tahtını ikinci kez olmak üzere I. Gıyaseddin Keyhüsrev ele geçirmişti.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı

Tahttan uzaklaştırılan I. Gıyaseddin Keyhüsrev bir süre Anadolu'da dolaştıktan sonra İstanbul'a gitmiş, orada Bizans'ın ileri gelenlerinden Manuel Mavrozomes'in kızı ile evlenmişti. Ancak Haçlıların İstanbul'u işgali sırasında buradan ayrılarak kayınpederinin yanına gitti (1204). Selçuklu ülkesinde ise bu sırada başka plânlar yapılıyordu. Sultanın henüz çocuk yaşta olmasından hoşlanmayan ve daha önce Selçukluların hizmetine girmiş Danişmendli beyleri, Emîr Mubarizeddin Ertokuş ile anlaşarak Gıyaseddin Keyhüsrev'i taht için davet ettiler. Gıyaseddin Keyhüsrev bu çağrıya uyarak Konya üzerine yürüdü ve şehri bir ay kadar muhasara ettiyse de başarılı olamadı. Gıyaseddin Keyhüsrev muhasarayı terk ederek Iğın'a çekilmişti ki, beklenmedik bir gelişme onun talihini müspet yönde etkiledi.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Aksaray ile Konya şehirleri arasındaki geleneksel rekabet, önce Aksaray'da sonra da Konya'da adına hutbe okunmasını sağladı. Fakat Konyalılar yine de III. Kılıçarslan'a dokunulmamasını şart koşarak Keyhüsrev'i şehre davet etmişlerdi. Gıyaseddîn Keyhüsrev yeğenine Tokat'ın idaresini vererek bu isteği yerine getirdi ve Şubat 1205 tarihinde Konya'ya girerek Selçuklu tahtına oturdu.⁵²

Sultan I. Gıyaseddîn sözünde durmamış ve muhtemelen ilk işi III. Kılıçarslan'ı Tokat'a göndermeyerek ortadan kaldırmak olmuştu. Daha sonra doğudaki birçok beylikler söz gelişi; Artuklu ve Eyyubî Melikleri, Mengüçük oğulları ona tâbi olduklarını bildirdiler. Haçlıların İstanbul'u işgali öncesi ve sırasında Bizanslıların Anadolu da iki devlet kurduğunu görüyoruz. Theodoros Laskaris 1206'da İznik ve civarına hâkimiyetini tanıtırken, Karadeniz sahillerinde faaliyet gösteren ve Trabzon'u merkez yapan Komnenoslar (1204-1461) bu hususda daha başarılı olmuşlardı.⁵³ Ancak İstanbul'un işgali ve Komnenosların Karadeniz'deki yayılma hareketleri Anadolu'daki transit ticaretinin tamamen durmasına yol açmıştı. Bu bakımdan Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Theodoros Laskaris bir anlaşma yaptılar.

Trabzon'a hâkim olan Aleksios Komnenos'un Amisos'u (Samsun) almak istemesi üzerine gelen şikâyetler, Selçuklu Sultanı'nı harekete geçmesine ve onu mağlup etmesine sebep oldu. Böylece ticaret yolunun emniyeti sağlandı. Ayrıca sultan, kayınpederi Manuel Mavrozomes'e Denizli, Honas ve Menderes vadisini kapsayan bölgenin idaresini vermiş, adı geçen şahıs Türkmenler ile kendisine verilen bu bölgede faaliyette bulunmuştu.

Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev Karadeniz sahillerinin ticarî bakımdan güvenliğini sağladıktan sonra bu kez de aynı işi Akdeniz için düşünmeye başladı. Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden olan Antalya, Aldo Brandini adlı bir İtalya'nın idaresinde idi. Selçuklu tüccarların burada da soyulması üzerine sultan Antalya'ya bir sefer tertipleyerek şehri muhasara etti. Kıbrıs Kralı Gautier de Mont- beliard'ın yardım göndermesi, kuşatmanın geçici olarak kaldırılmasına yol açtı. Fakat Antalya Türkler tarafından uzaktan kontrol altında tutuluyordu. Bu sırada şehirdeki Rumların Sultan'a yardım için başvurmaları, muhasaranın tekrar başlamasına sebep oldu. Nihayet Antalya 5 Mart 1207 tarihinde Selçuklu askerleri tarafından zapt edildi. Gıyâseddîn Keyhüsrev şehre vali olarak Mubarizeddîn Ertokuş'u tayin etti. Ayrıca bu fetihten sonra Kıbrıs'taki Haçlılar ile ticarî ve iktisadî faaliyetleri kapsayan bir anlaşma yapıldı.⁵⁴ Sultanın ticarî gelişmeye verdiği önem Güneydoğu Anadolu'da da kendini gösterdi. Ermenilerin buradaki yolları devamlı olarak tehdit etmesi, sultanı Maraş yönünde harekete geçirdi. Maraş Selçuklu hâkimiyetinde iken şimdi Eyyübîlerin idaresi altına girmişti. Gıyaseddîn Keyhüsrev bu şehri tekrar Selçuklu toprakları içine kattı (1208) ve buradan Ermeniler üzerine yürüyerek bazı yerleri ele geçirdi. Bunlardan biri de daha önce Selçuklular tarafından feth edilmiş bulunan fakat sonra tekrar Ermenilerin idaresine geçen Pertus kalesi idi. Ermeniler Eyyübîlerin aracılığıyla sultan ile bir barış yaparak ona tâbi oldular.⁵⁵

Öte taraftan İznik'teki Bizans Devleti gittikçe kuvvetlenmekte olup, İstanbul'daki Haçlılar ile bir anlaşma yapan Sultan Gıyâseddîn bu durumu hoş karşılamıyordu. Nitekim daha önce kendisini İstanbul'da ağırlayan sabık imparator III. Aleksios'un İznik tahtı için kendisine müracaat etmesi ve damadı I. Laskaris'ten şikâyetçi olması sultan için bir fırsat yaratmıştı. Sultan görünüşte III. Aleksios'u tahta geçirmek maksadıyla harekete geçti. Selçuklu ve Bizans orduları Menderes kenarındaki Antiokheia'da karşılaştılar. Bizans ve İslâm kaynaklarına göre savaş iki şekilde sonuçlanmıştır. Birinciye göre⁵⁶ galip gelen taraf Bizans olmuştur. Özellikle İbn-i Bib'iye⁵⁷ göre ise, Türkler önce düşmanı mağlup etmiş,

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

kaçanları takibe başlamış ve yağmaya dalmıştır. Bu kargaşalıktan yararlanan bir Frenk askeri Sultan I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'i şehit etmiştir.⁵⁸ Sultanın ölüm haberi Selçuklu ordusunun paniğe kapılmasına ve mağlubiyetine sebep oldu (7 Haziran 1211). Ancak her iki tarafın ağır kayıplar vermesinden savaşın neticesinin ortada olduğu anlaşılıyor.

I. İzzeddîn Keykavus'un Saltanatı

Sultan I. Gıyâseddîn Keyhüsrev şehit düştüğü zaman geride üç oğlu kalmıştı, bunlar büyüklük sırasıyla İzzeddîn Keykavus, Alâeddîn Keykubad ve Celâleddîn (İbrahim) Keyferîdun idi. Bu sırada devlet ileri gelenleri toplanarak hangi şehzadeyi tahta çıkaracaklarını tartışmışlar, neticede Malatya Meliki İzzeddîn Keykavus üzerinde karar kılarak onu kendilerinin bulunduğu Kayseri'ye davet etmişlerdi. Nitekim I. İzzeddîn Keykavus Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturdu (20 Temmuz 1211). Ancak çok geçmeden sultanlığı ele geçirmek isteyen bir şehzade daha olduğu anlaşıldı. Bu da Tokat meliki olan Alâeddîn Keykubad idi. O iyi bir hazırlık yapmış, Erzurum meliki olan amcası Tuğrulşah'ı, uç beyi Danişmendli Zahireddîn İli ve Ermeni Prensi II. Leon'u da kendi tarafına çekerek İzzeddîn Keykavus'u Kayseri'de kuşatmıştı. İzzeddîn Keykavus'un durumu hiç de parlak değildi ve kuşatma uzadıkça halkın hoşnutsuzluğu durumu gittikçe kötüleştiriyordu.

Nihayet sultanı bu güç durumdan Kayseri Valisi Celâleddîn Kayser kurtardı. Onun müttefikleri birbirinden ayırmak yolundaki teklifi uygun görülüş ve karşı cepheden verilen va'dler ile ilk olarak, Ermeni prensi uzaklaştırılmıştı. Daha sonra Tuğrulşah'ın da ülkesine dönmesi Alâeddîn Keykubad'ın kuşatmayı bırakarak Ankara'ya çekilmesine sebep oldu. I. İzzeddîn Keykavus bundan sonra Konya'ya ulaştı. Sultanı tebrik için birçok elçiler geldi. Bunlar arasında İznik İmparatoru Theodoros Laskaris'in elçisi de vardı, o otuz bin dinar ve birçok hediyeler göndererek barış teklif ediyor, bu teklifin uygun görülmesi ile iki taraf arasında hudutlara hürmet edilmesi şartıyla bir antlaşma yapılıyordu.

Sultan I. İzzeddîn Keykavus'un tabii olarak ilgileneceği ilk iş, kardeşi Alâeddîn'in durumu idi. O Ankara'da oturdukça Selçuklu tahtı için bir engel teşkil edecek ve sultan hiçbir iş yapamayacaktı. Nihayet sultan Konya'da ordusunu topladıktan sonra Ankara üzerine yürüyerek şehri muhasara etti. Neticede Alâeddîn Keykubad kendi hayatına ve şehir halkına dokunulmaması şartıyla teslim olmayı kabul etti. Sultan bu isteği uygun görerek Ankara'ya girdi (1212-13), Alâeddîn Keykubad ise Malatya yakınındaki Minşar (veya Masara) kalesine hapsedildi.⁵⁹

İzzeddîn Keykavus Selçuklu ülkesinde duruma hâkim olduktan sonra, babasının siyasetine yani ticarî yönden Anadolu'nun kalkınmasına önem verdi. Nitekim ilk olarak Kıbrıs Kralı Hugue ile bir ticaret anlaşması imzaladı (1214). Daha sonra Venedikliler ile de bir ticarî anlaşma yapıldı. Akdeniz'deki ticaretin güven ve emniyetinin sağlanmasına mukabil, Karadeniz'de durum bu şekilde değildi. Anadolu'daki iki Bizans devleti Karadeniz'e hâkim olmak üzere idiler. Bu bakımdan Sultan İzzeddîn Keykavus Karadeniz'de bir ticaret limanı kazanmak gayesiyle Sinop üzerine yürüdü. Ayrıca Trabzon Komnenos Devleti İmparatoru Aleksios da bu şehri almak istiyordu. İzzeddîn Keykavus Sinop'a doğru ilerler iken bu sırada yakınlarda bulunan Aleksios da yanında 500 kişi ile ava çıkmış ve Türklere esir düşmüştü. Sultan beraberinde Aleksios olduğu hâlde Sinop önüne gelerek burayı muhasaraya başladı. Daha sonra Behram adındaki bir kumandanın bin kişi ile şehrin deniz bağlantısını keserek gemileri yakması; halkı güç durumda bırakmıştı. Neticede Aleksios'un serbest bırakılması ve sultanın vassali olması, halktan da isteyenlerin şehirden

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

ayrılmasına müsaade edilmesi şartıyla bir antlaşma yapıldı. Böylece Selçuklu ordusu 3 Kasım 1204'te Sinop'a girdi. Ayrıca İzzeddin Keykâvus Sinop'un fethi sebebiyle "Sultânü'l-g#lib" unvanını aldı.⁶⁰

Öte taraftan Ermeniler, muhtemelen Selçuklu sultanlığı için iki kardeş arasındaki mücadeleden yararlanarak Lü'lüe (Ulu-kışla), Ereğli ve Larende kalelerini ele geçirmişlerdi. Sultan Sinop'u fethettikten sonra tertiblediği bir seferle (1215-16), adı geçen kalelere tekrar hâkim olmuş ve Ermenileri Torosların güneyine atmıştı.⁶¹ Selçuklu tahtı için yapılan mücadele sırasında bir şehir daha Türklerin elinden çıkmıştı. Antalya'nın Hıristiyan halkı bir gece isyan ederek şehre hâkim oldular. Sultan Sinop'u aldıktan ve Ermenileri geriye püskürttükten sonra Antalya üzerine sefere çıktı. Neticede bir ay süren muhasaradan sonra Antalya Türkler tarafından tekrar fetholundu (22 Ocak 1216). Diğer taraftan Ermeni Leon Haçlıların elindeki Antakya'yı işgal ederek onlar ile anlaşmazlığa düşmüştü (1216). Bu sultanın Ermenileri itaat altına almak için beklediği bir fırsattı. Nitekim İzzeddîn Keykavus 1216 Baharı'nda Maraş'a hareket ederek Yabanlu ovasında ordugâh kurdu, ayrıca Haleb hükümdarı Melik Zâhir'e haber göndererek ordusu ile onun da Ermeniler üzerine yürümesini istedi. Ancak Melik Zahir'in ölümünden sonra bir kısım beyler Selçuklu sultanının yardımına gittiler. İzzeddîn Keykavus bundan sonra Maraş Emîri Nusreteddîn ile beraber Ermeni topraklarına girdi. Selçuklu ordusu Ceyhan vadisindeki Çınçın ve Haçın (Saimbeyli) gibi kaleleri zapt etti. Nihayet iki taraf ordusu Keban kalesi önünde karşılaştı, yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazandı. Ermeni Leon bu yenilgiden sonra neticede birçok hediyeler göndererek 1218 yılında sultan ile barış yapmaya muvaffak oldu. Buna göre Ermeniler Selçuklulara tâbi olacak, ihtiyaç halinde beş yüz asker ve yıllık 20.000 dinar haraç gönderecek ve bazı hudut kalelerini iade edecekti. Sultan da Sis (Kozan) hâkimiyetini bir fermanla Leon'a veriyordu. Ayrıca bu anlaşma Anadolu-Suriye arasındaki ticaret yolunun güvenliğini de sağlıyordu.⁶²

Öte taraftan bir kısım Haleb beyleri de İzzeddîn Keykavus'u şehre davet ediyorlardı. Nihayet İzzeddîn Keykavus Eyyübîlerden Sumeysat hükümdarı Melik Efdal ile şehri ona bırakmak, buna mukabil sultanca tâbi olmak şartıyla bir anlaşma yaptı. Daha sonra bu iki müttefik Haleb'e doğru ilerledi. Yol üzerindeki Merzuban, Ra'ban ve Tell-başir kaleleri alındı (Haziran 1218). Fakat bu sonuncu kalenin Maraş Emîri Nusreteddîn'e teslim edilmesi, Melik Efdal'i sultanın Haleb'i ona vermeyeceği hususunda tereddüde sevk etti. Sultanı istemeyenler de aleyhte propagandaya başlamışlardı. Ayrıca Melik Azîz'in atabegi Şahabeddîn Tuğrul da Diyarbakir'de hüküm süren Melik Eşref'e durumu yazarak yardım istiyordu. Melik Eşref Haleb'e doğru yürüdü. Selçuklu ordusundan Mubarizeddin Behramşah idaresinde bin kişilik bir öncü birliğinin Melik Eşref tarafından mağlup ve esir edilmesi, Melik Efdal'in Melik Eşref tarafına geçmesi, büyük ölçüde casusluk ve karşı propaganda hareketi (Sultan'ın Haçlılar ile anlaştığı gibi hususlar), İzzeddîn Keykavus'un bir ihanete uğradığı düşüncesiyle Menbic'den geri dönmesine sebep oldu. Melik Eşref bir süre sultanı takip etmiş ve onun ele geçirdiği kaleleri geri almıştı (Ağustos 1218).

Sultan bu mağlubiyete çok üzülmüş, bu sefere taraftar olmayan beylerden dahi şüphelenmiş ve bazılarını bir eve kapatarak yaktırmıştı. Nihayet bir intikam seferi için hazırlıklara başladı, Artuklulardan Diyarbakir Hâkimi Nasireddîn Mahmud ve Erbil Hakimi Muzaffereddin Gök Böri gibi bazı hükümdar ve beyler ile anlaştı. Adı geçen bu hükümdarlar Selçuklu sultanına tâbi oldular. Sultan İzzeddîn Keykavus ordusu ile harekete geçip Malatya'ya ulaştı ise de; hastalığının (verem) şiddetlenmesi daha ileri gitmesine engel oldu ve Viranşehir'de öldü (10 Aralık 1219-7 Ocak 1220).⁶³

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

I. Alâeddîn Keykubad'ın Saltanatı

I. İzzeddîn Keykavus öldükten sonra geride varisinin bulunmadığı, oğlu varsa bile muhtemelen çok küçük yaşta olduğu anlaşılıyor. Bu sebeple devlet büyükleri bir süre aralarında Selçuklu tahtına kimin çıkacağı hususunu müzakere ettiler. Erzurum Meliki Tuğrulşah, Koylu-hisar hâkimi ve küçük kardeşi Melik Celâleddîn Keyferidun ve nihayet hapiste bulunan Alâeddîn Keykubad tahta çıkarılması düşünülen namzetler idi. Neticede Alâeddîn Keykubad tutuklu bulunduğu kale (Kezirpert) den çağrılarak Sivas'ta tahta oturdu. O Sivas'tan Selçuklu başkentine gelinceye kadar geçtiği yerlerde merasim ile karşılanmış, ayrıca Konya'da da ikinci kez muhteşem bir karşılaşma töreni yapılmıştı. Abbasî Halifesi Nasır li-dinillah da Şeyh Şahabeddîn Ömer Suhreverdî ile hil'at ve menşur gibi saltanat alâmetleri gönderdi.⁶⁴

Alâeddîn Keykubad tahta çıktığı sırada Moğol istilası Asya'yı ve Doğu Avrupa'yı perişan ediyordu. Sultan Moğolların Anadolu'ya da gelebileceklerini düşünerek bazı tedbirler aldı, hudut kalelerini ve ayrıca Konya, Kayseri ve Sivas gibi şehirlerin surlarını yeniden inşâ ettirdi. Konya surları çok kısa zamanda 1221 yılında tamamlandı.

Alâeddîn Keykubad Konya surlarını tamamladıktan sonra yazı Kayseri'de geçirerek Alaiye (Alanya) seferine çıkmıştır. Bu sırada Kalonoros adıyla bilinen Alaiye, Kyr Vart (Kir Farid) adında Bizanslı olması muhtemel bir şahıs idaresinde idi. Onun kardeşi de Antalya ile Alâiye arasında yer alan Alara kalesine hâkimdi. Sultan ordusu ve Antalya'dan gelen deniz kuvvetleri ile kış mevsiminde kaleyi kuşattı. Selçuklu ordusunun bu kuşatması iki ay sürmüş, nihayet sultan son bir hücumla şehrin alınmasını istemişti. Ancak Kyr Vart Türklerin bu son hücumu karşısında fazla mukavemet edemeyeceğini anlamış, Antalya Subaşı Mubarizeddîn Ertokuş vasıtasıyla sultana anlaşmak istediğini bildirmişti. Neticede iki taraf arasında bir anlaşma sağlandı, buna göre; Sultan Alâeddîn kaleyi teslim alarak Kyr Vart'ın kızı ile evlenecek, mukabilinde ona Akşehir beyliği ve birkaç köyün mülkiyeti verilecekti. Böylece sultan Akdeniz sahilindeki bu kaleye kendi adına nisbetle "Alaiye" denilmesini, yeniden imarını ve burada bir tersane inşasını emretti (1221). Sultan bundan sonra kışı geçirmek üzere Antalya'ya gitmiş bu yolculuk esnasında Alara kalesi de Türklerin eline geçmişti.⁶⁵ Prof. O. Turan'a göre⁶⁶ Selçukluların Sinop, Antalya ve Alaiye fetihleri, Anadolu'ya göç yollarında yapılmış bazı teşebbüsler müstesna, Türklerin denizciliğe başlama tarihi ve ilerlemeleri bakımından çok mühim hadise olup, Akdeniz ve Karadeniz'de askerî ve ticarî seferlere imkân vermiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu sırada bazı emîr ve beylerin sultanları tahta çıkartmakta rol oynamaları sebebiyle kuvvet ve kudretlerinin artmış olduğu görülüyor. Hatta bunlardan bazılarının zenginliklerinin ve harcamalarının sultandan fazla olduğu rivayet ediliyor. Sultan bu emîrlerin durumundan özel meclislerde şikâyetçi oluyor, bu suretle iki taraf arasında yapılan dedikodular ortalığın daha fazla karışmasına sebep oluyordu. Nihayet emirler bu işte bir adım daha atarak Kayseri'de hîle ile sultanı tahttan uzaklaştırarak yerine kardeşi Celâleddîn Keyferidun'u geçirmek istediler. Ancak bu hazırlık Naib Hokkabazoğlu Seyfeddîn vasıtasıyla öğrenilerek Sultana bildirilmiş, böylece plân suya düşmüştü. Bu kez Sultan Alâeddîn Keykubad karşı bir plân hazırladı ve kışı geçirmek üzere gittiği (1223) Antalya'dan Kayseri'ye döndükten sonra bunu uyguladı. Yirmi dört kişi olduğu rivayet edilen bu emirlerin kimi öldürüldü kimi de zindana atıldı ve malları müsadere edilerek hazineye alındı. Böylece sultan ile beyler arasındaki nüfuz çatışması Alâeddîn Keykubad lehine sona ermiş oldu.⁶⁷

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Türkiye Selçuklularının ticarete verdiği önem Alâeddîn Keykubad Devri'nde de devam etti. Ermeniler tarafından soyulan tüccarların şikâyeti üzerine sultan bir sefer tertiplemeye karar verdi. Ayrıca Antakya Prensi IV. Bohemund da bir evlilik dolayısıyla Ermenilerin elinde bulunan oğlu Philip nedeniyle sultan ile bir ittifak yapmıştı. Sultan kendisi Kayseri'de kaldı ve ordusunu iki koldan Ermenilere karşı sevk etti. Birinci kol kuzeyden hareket ediyor ve bu orduya Mubarizeddîn Çavlı ile Emir Mavrozomes kumanda ediyordu. Öte taraftan Mubarizeddîn Ertokuş Antalya'dan hareketle sahilden Ermenileri vuracak bu suretle yardım için gelen Kıbrıs Haçlılarını da önleyecekti. Nitekim Emir Çavlı, Manavgat ve Anamur gibi kaleleri alarak görevini yerine getirdi. Kuzeyden giden ordu ayrıca iki kola ayrılıyor, bir kol Larende tarafından Göksu vadisine, öteki kol ise Maraş ve Ceyhan vadisi boyunca Çukurova'ya doğru ilerliyordu. Bu sırada Ermenilerden (Namrun) Senyörü Konstantin'in bütün yardım feryadları cevabsız kalıyor, ancak bu çağrı Haleb Atabeği Şahabeddîn Tuğrul'u harekete geçiriyordu. Böylece sultan ile beraber olan Antakya Prensi IV. Bohemund hareketten vazgeçmek zorunda kalıyordu. Öte taraftan Mubarizeddîn Çavlı idaresindeki Selçuklu ordusu ise Isauria (İç-il) bölgesine kadar ilerleyerek buraları ele geçirdi. Çaresiz kalan Ermeniler barış teklif ettiler, sultan da kış bastırdığı ve barış şartlarını uygun gördüğü için bu teklife evet demişti. Bu anlaşmaya göre Ermeniler ihtiyaç halinde bin beş yüz kişilik bir kuvvet verecek yıllık haracı iki misline yani kırk bin dinara çıkaracaklar, sikke⁶⁸ ve hutbe ise sultan adına olacaktı (622/1225).⁶⁹ Alâeddîn Keykubad, Ermenek ve Mut bölgelerinin idaresini Kamereddîn Lala'ya vermiş ve hudutlarındaki Türkmenleri de buraya yerleştirmişti.

Amid Artuklu hükümdarı Melik Mes'ud, Selçuklulara tâbi iken, Eyyubîler arasındaki rekabetten yararlanarak kendini emniyete almaya çalışmış, bu sebeple devrin kudretli sîmalarından Mısır Eyyübî hükümdarı Melik Kâmil'e tâbi olmuştu. Ayrıca o Moğolların önünden kaçan Sultan Celâleddîn Harezşah ile de bir ittifak yapmıştı. Neticede Selçuklu ordusu Eyyubî ve Artukluların on altı bin kişiden oluşan ordusunu bozguna uğrattı. Kahta, Hısn Mansûr (Adıyaman) ve Çemişkezek Selçuklu topraklarına dahil edildi (1226). Sultan Selçuklu ordusunun bu başarılarına rağmen yaklaşan Moğol tehlikesini görmüş, bu nedenle Eyyubîler ile dostane ilişkiler kurmuş ve Melik Âdil'in kızı Gaziye Hatun ile evlenmişti (1227).⁷⁰

Öte taraftan 1225 yılında Anadolu'nun doğusunda iki taht değişikliği görüyoruz. Erzincan Mengüçük hükümdarı Fahreddîn Behramşah ölmüş, yerine oğlu Davudşah, Erzurum'da ölen Selçuklu Mugîseddîn Tuğrulşah'ın yerine de oğlu Cihanşah geçmişlerdi. Bu yeni hükümdarlardan Davudşah ailesinin yıllarca sürdürdüğü siyaseti terk ederek bazı tertiplere girişiyor ve Selçuklulara tâbi olmaktan kurtulmak istiyordu. Onu bu hevesinden vazgeçirmek isteyen emrindeki beylerin uyarıları ise başarılı olmadı. O daha sonra Erzurum Meliki Cihanşah'ı kışkırtmaya, Celâleddîn Harezşah ve Eyyubîler ile bağlantı kurmaya çalışmıştı. Durumu haber alan Alâeddîn Keykubad bu ittifakın bir araya gelmesinden önce sür'atle bir ordu hazırlayarak Erzincan'a gönderdi. Davudşah'ın sultan ile görüşmek isteği reddedildi ve kendisine ikta' olarak verilen Akşehir ve Iğın bölgesine gönderildi. Bu suretle Mengüçüklü Devleti, Divriği kolu dışında, ortadan kaldırıldı (1228). Ayrıca yine aynı hanedandan Şebin Kara-Hisar (Köğonya) hâkimi ve Davudşah'ın kardeşi Muzaffereddîn Muhammed de Selçuklu ordusuna mukavemetin faydasızlığını anlayarak kendisine ikta' olarak verilen Kırşehir'e gitmişti. Erzurum meliki Cihanşah da kıymetli hediyeler ile sultana tâbi olduğunu bildirdi. Alâeddîn Keykubad, Eyyubîler ile olan dostane ilişkilerim bozmamak için şimdilik ona dokunmamıştı.⁷¹

Moğollar birçok ülkeleri akınlar ile yağma edip hâkim olduktan sonra 1223 yılı başlarında

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Kırım sahilinde bir büyük ticaret merkezi olan Suğdak'ı da işgal etmişlerdi. Bu fırsattan yararlanan Trabzon'daki Komnenosların Suğdak'ta yerleşmeye çalışmaları, Selçuklu Sultanının denizaşırı bir sefer tertiplemesine sebep oldu. O bu maksatla Kastamonu uç beyi Hüsameddîn Çoban'ı görevlendirdi. Hüsameddîn Çoban emrindeki orduyu gemilere bindirip Suğdak şehrine ulaşmış ve burayı ele geçirmişti. O daha sonra Kıpçak ve Rus hükümdarlarına elçiler gönderip, Selçuklulara tâbi olmalarını istedi. Neticede her iki hükümdar da hediyeler göndererek sultana tâbi olduklarını bildirdiler. Emîr Çoban Suğdak'ı dinî bakımdan da teşkilâtlandırmış ve bir kısım asker bırakarak geriye dönmüştür (1227).⁷² Buradaki Selçuklu hâkimiyeti uzun sürmemiş, muhtemelen 1239 yılında Moğolların tekrar Suğdak'a gelmeleriyle son bulmuştur. Komnenoslar, Suğdak şehrine yerleşmek istemelerinden başka, Karadeniz'deki Türk ve Müslüman gemilerini yağmalamışlardır. Bu bakımdan Sultan Alâeddîn denizden ve karadan olmak üzere Trabzon üzerine ordu sevketti. Selçuklu ordusu Trabzon'u şiddetle muhasara etmiş, şehir düşmek üzere iken kötü hava şartları ve gece karanlığının bastırması kesin neticenin alınmasını engellemiş ve Türklerin çekilmesine sebep olmuştur (1228).⁷³

Sultan Celâleddîn Harezmsah'a gelince, Moğollar önünden kaçarak Azerbaycan'a ulaşmış ve Tebriz şehrini başkent yaparak bu bölgede yerleşmişti (1225). O daha sonra Alâeddîn Keykubad'a elçi göndererek dostluk kurmak istemiş, başlangıçta iki taraf bunu büyük bir istekle gerçekleştirmeye çalışmışlardı. Ancak Celâleddîn'in Ağustos 1220'de Ahlat'ı şiddetle muhasara ve Erzurum meliki Cihanşah'ın ona tâbi olması bu dostluğun değişmesine yol açtı. Fakat Celâleddîn bir türlü Ahlat'ı almak hevesinden vazgeçmiyordu. Alâeddîn Keykubad onun bu davranışlarından kendi ülkesinin de muhtemel bir istilâ tehlikesi altında bulunduğunu düşünerek Celâleddîn'e karşı birleşmek üzere Eyyubîlere elçi gönderdi. Ayrıca on iki bin kişilik bir kuvveti de Erzincan'a sevketti. Öte taraftan Eyyubî ordusu Melik Eşref kumandasında ilerlerken, sultan da ordusuyla Kayseri'den harekete geçerek Sivas'a yürüdü, iki ordu Kızılırmak kenarında karargâh kurmuştu. Sultan Celâleddîn 14 Mayıs 1230'da Ahlat'ı ele geçirerek zamanın bu önemli medeniyet merkezini tahrip etmişti. Daha sonra Cihanşah'ın mektupları ile Celâleddîn, Selçuklu-Eyyubî ittifakına karşı harekete geçti. Bu iki Türk ordusu, kaderin bir cilvesi olarak, Erzincan Akşehiri'nde Yassıçimen ovasında karşılaştılar. Üç gün süren savaşta Selçuklu öncüleri önce bir baskına uğrayarak ağır kayıplar vermişlerse de, sonradan toparlanarak durumu lehlerine çevirdiler. Nihayet 10 Ağustos 1230'da Harezm ordusu ağır kayıplar ve çok sayıda esir vererek mağlup olmuştu. Selçuklu ordusuna esir düşenler arasında, Harezmli büyük kumandanlar ve Cihanşah da bulunuyordu. Sultan Celâleddîn ise önce Malazgirt ve Ahlat'a oradan da Azerbaycan'a kaçmıştı. Bu iki büyük Türk devleti, kuvvetlerini birleştirip Moğollara karşı kullanacakları yerde, birbirlerine karşı denemişler bu da Harezmlielerin tarih sahnesinden silinmesine yol açacak bir başlangıç olmuştu. Sultan Alâeddîn Keykubad ve Melik Eşref bu galibiyetten sonra Erzurum'a yürüdüler. Erzurum'da bulunan Cihanşah'ın kardeşi ve adamları şehri müdafaaya giriştilerse de, neticede Cihanşah'ın affedilmesi ve hiç kimseden geçmişin hesabının sorulmaması şartıyla anlaşmayı tercih ettiler. Böylece Sultan Alâeddîn Erzurum'a hakim oldu. Bir rivayete göre Cihanşah öldürüldü. Melik Eşref ise Erzurum'da Sultan'dan ayrılarak Ahlat'a gitti. Alâeddîn Ahlat'ın hâkimiyet menşurunu ona vermişti.⁷⁴

Öte taraftan zayıf duruma düşen Celâleddîn Harezmsah'ı takip eden Moğollar 1231 yılında Doğu Anadolu'ya girdiler, buradaki devletler gerek Eyyubîler ve gerekse Artuklular onlara karşı koyamamış ve bölge Moğollar tarafından tahrip ve yağma edilmişti. Hatta bir Moğol birliği Sivas ve Malatya yakınlarına kadar ilerledi. Buna mukabil sultan, Kemâleddîn Kamyar'ı Sivas'a gönderdi. Kemâleddîn, Erzurum bölgesi kumandanı Mubarizeddîn Çavlı

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

ile birleşti. Moğolları bu bölgeye Gürcülerin gönderdiği düşünülerek Selçuklu ordusu Gürcistan hudutlarına yürüdü, bazı kale ve şehirleri ele geçirdi.

Bu Türk ordusuna mukavemet edemeyen Gürcü kraliçesi Rosudan, Kemâleddîn Kamyar'a barış teklifinde bulunarak Selçuklu tabiiyetine girmiş oldu. Ancak Moğol akınının Sivas'a kadar ilerlemesi, Sultan Alâeddîn Keykubad'ı bazı tedbirler almaya sevk etti. O, önce 630/1232 yılında Moğol Hanı Ögedey'e bir elçi göndererek barış yaptı, sonra da başı-boş durumda bulunan Doğu Anadolu'ya hâkim olmayı plânladı. Bu maksatla da Kemâleddîn Kamyar 1232 (veya 1233) yılında önce Ahlat'ı, sonra Van, Bitlis ve çevresini Selçuklu toprakları içine katarak buralarda savunma tedbirleri alındı, kaleleri tamir edildi. Ayrıca sultanın emriyle Ahlat bölgesi subaşısı Sinaneddîn Kaymaz, ülkede başıboş dolaşan ve soygunlar yapan Harezmlî askerlerin liderleri ile görüştü. Bu görüşme sonunda başta Kayır Han olmak üzere Harezmlî beyler ve onların idaresindeki on iki bin kişi Selçukluların hizmetine girdiler.⁷⁵

Selçukluların Ahlat'a hâkim olması, daha önce bu şehri elinde bulunduran Eyyubîleri harekete geçirdi. Mısır hükümdarı Melik Kâmil bütün Eyyubî meliklerini etrafında topladı. Onun emrinde yüz bini aşan bir ordu bulunuyordu. Bu Eyyubî ordusu Haleb-Kayseri kervan yolunu izleyerek Anadolu'ya doğru ilerledi. Selçuklu sultanı da yüz bini geçen ordusuyla karşı tedbirler aldı ve Eyyubîlerin geçeceği geçit ve boğazlar tutuldu. Harput önünde vuku bulan savaşta Selçuklu ordusu Eyyubîleri mağlup ettikten sonra adı geçen şehri kuşattı. Bu muhasara yirmi dört gün sürmüş, neticede Harput Selçuklulara teslim olmak zorunda kalmıştı (1234 Ağustos). Böylece buradaki Artuklu kolu da sona ermiş oldu. Bu sırada Melik Kâmil Suveyda'da (Siverek) idi, savaşın kaybedildiğini öğrendiği zaman Mısır'a döndü. Alâeddîn Keykubad 1235 yılında Eyyubîlerin idaresi altındaki ülkelere ikinci bir sefer tertiplede, kendisi Malatya'da kalmış elli bine yaklaşan Selçuklu ordusunu Kayseri subaşılığına tayin ettiği Kemâleddîn Kamyar kumandasında Güneydoğu Anadolu'ya sevk etmişti. Bu Selçuklu ordusu daha sonra iki kol halinde hareket etmiş, bir kol Urfa'yı kuşatırken ikincisi de Siverek, Rakka ve Harran'ı ele geçirmişti. Nihayet kuşatma sonunda Selçuklular Urfa'ya sahip olmuşlardı. Ancak bir süre sonra Melik Kâmil'in karşı harekete geçtiği ve dört ay içinde bütün bu yerleri tekrar geri alarak yağmalattığını ve tahrip ettiğini görüyoruz. Alâeddîn Keykubad Eyyubîlerin bu istilâsına Taceddîn Pervâne kumandasında bir ordu göndermekle cevap verdi. Selçuklu ordusu Amid'i kuşattı ise de sağlam surlar karşısında başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldı (1236).⁷⁶

Sultan Alâeddîn Keykubad Amid'i almak hevesinden vazgeçmiyor ve bu maksatla Kayseri'de büyük bir ordu topluyordu. Bu sırada Moğol Büyük Kağanı Ögedey'in elçileri geldiler (1236). Ögedey Han, sultana kendi cihan hâkimiyetlerini kabul etmesi suretiyle onunla barış içinde yaşamak istediğini bildiriyor, böylece Alâeddîn Keykubad'a hükümdarlar arasında önemli bir yer vermiş olduğunu gösteriyordu. Sultan bu teklifi kabul ve Ögedey Han'a hediyeler gönderilmesini emretti. Ayrıca o Amid'e karşı yapılacak sefer için hazırlıklarını sürdürüyordu. Öte taraftan Melik Kâmil dışındaki bütün Eyyubî Melikleri sultan ile anlaşma yapmışlardı. Onlar Melik Kâmil'in kendi ülkelerini alacağı düşüncesiyle Selçuklu sultanı ile birleşmişlerdi. Alâeddîn Keykubad bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra çeşitli unsurlardan oluşan ordusuna Kayseri'nin Meşhed ovasında bir geçit resmi yaptırdı. Bu arada küçük oğlu İzzeddîn Kılıçarslan'ı veliaht ilan etmiş ve bütün devlet ileri gelenlerine bu veliahtlığı kabul için yemin ettirmişti. Daha sonra Ramazan Bayramı'nın üçüncü günü huzurunda bulunan yabancı elçiler için büyük bir ziyafet verdi ve bu ziyafette yediği kuş etinden zehirlenerek o gece öldü (1237).⁷⁷

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Sultan Alâeddîn Keykubad siyasî başarılarının yanı sıra ülkesinin iktisadî ve kültür yönünden de gelişmesine önem vermiş, yaptığı seferler ile ticaret yollarının güvenliğini sağlamış ve bu maksatla birçok kervansaray inşa ettirmişti. O ilim ve kültür ile uğraşanları himaye etmiş, Moğollar önünden kaçan Türkistanlı ve İranlı âlim, şair ve sanatkârlara kucak açmıştı. Sultan büyük inşa faaliyetlerinin yanı sıra, kendi adına Beyşehir gölü üzerinde Kubad-âbâd, Kayseri civarında da Keykubadiyye Saraylarını yaptırmıştı. Bu büyük sultana Abbasî Halîfesi de yazdığı menşûr ve mektuplarda "Sultan ül-a'zam" unvânıyla hitap ediyordu.

II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in Saltanatı

Sultan Alâeddîn Keykubad öldüğü zaman geride üç oğlu kalmıştı. Bunlar 16 (veya 13-14) yaşlarında olan Gıyaseddîn Keyhüsrev, 8-9 yaşlarında İzzeddîn Kılıçarslan ve daha küçük yaştaki Rükneddîn idiler. Veliahd İzzeddîn Kılıçarslan olmasına rağmen bazı devlet ileri gelenleri Keyhüsrev'i tahta çıkarmışlar ve aldıkları tedbîrler ile işi oldu bittiye getirmişlerdi. Bu durumu kabul etmemesi muhtemel olan Kayır Han, Kemâleddîn Kamyar ve Hüsameddin Kaymerî gibi beyler de yeni sultana bi'at etmek zorunda kaldılar. II. Gıyâseddîn tahta çıktıktan sonra, Kayseri'de bulunan elçileri kabul etti, ayrıca Ögedey Han'a gidecek olan elçiyi de Moğolistan'a gönderdi. Haleb Hükümdarı Melik Nasır ile yapılmış olan anlaşma yenilenirken (Ağustos 1237), iki taraf arasında evlenme yoluyla akrabalık kuruldu. Öteki Eyyubî Melikleri ile Artuklu hükümdarları Selçuklulara tâbi olmuşlar, bu suretle Melik Kâmil tek başına kalmıştı. Nitekim o bu duruma son vermek için Haleb üzerine yürürken yolda hastalanarak öldü (1238).⁷⁸

Sultan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev Selçuklu tahtına oturmasına rağmen yine de Veliahd İzzeddîn Kılıçarslan'a taraftar olan beylerden ve Harezmlilerden şüpheleniyordu. Bu sırada devlet erkanı içinde birinci derecede rol oynamak isteyen Sa'deddîn Köpek de sultanı tahrik ederek bu beylerin ortadan kaldırılmasına önderlik ediyordu, ilk olarak Harezmlilerin reisi olan Kayır Han zindana atıldı (Haziran- Temmuz 1237) ve orada öldü. Bu olay; Harezmliler askerlerin Selçuklu Devleti'ne olan güvenini sarsmış ve Kayseri'den ayrılarak Urfa bölgesinde yerleşmelerine sebep olmuş, hatta peşlerinden gelen bir Selçuklu ordusunu da mağlup etmişlerdi.

Sa'deddîn Köpek bundan sonra Selçuklu Devleti'ne çok yararlı hizmetler yapmış bazı beyleri de peşpeşe ortadan kaldırmaya muvaffak oldu. Bu arada genç ve tecrübesiz Gıyâseddîn de onun tahrikleri ile, Şehzade İzzeddîn Kılıçarslan ve Rükneddîn'i hapsettirmiş, hatta onların bu insan yoketme hırsından kadınlar bile kurtulamamış, anneleri Melike-i Adiliyye de yayının kirişi ile boğdurulmuştu. Daha sonra her iki şehzade de öldürülmüş, böylece sultan için bir rakip ve tehlike kalmamıştı. Nihayet Sa'deddîn Köpek'in Selçuklu Devleti'nin başına geçme yani sultan olma hayalleri

II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in aklını başına getiriyor ve onu bir tertip ile ortadan kaldırıyordu (1238 veya 1239 ilkbaharı). Bundan sonra Sultan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev, daha önceden yapılmış olan anlaşma gereğince, Gürcü kraliçesi Rosudan'ın kızı Tamara ile evlendi.⁷⁹

Güneydoğu Anadolu'da ve Suriye hudutlarında hayatlarını sürdürdüklerini belirttiğimiz Harezmliler bölge halkına rahat vermiyorlar ve kervanları soyarak ticarî faaliyeti de engelliyorlardı. Önce bunlara elçi olarak meşhur tarihçi İbn-i Bîbî'nin babası Meceddeddîn Muhammed Tercüman elçi olarak gönderildi. Onlar sultana itaat edeceklerini bildirdiler ve bunu kısa bir süre için uyguladılarsa da daha sonra akın ve yağmalara tekrar başladılar.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Haleb'in bunlara karşı yardım istemesi üzerine üç bin kişilik bir birlik gönderildi. Selçuklu ve Haleb askerleri Harezmlileri mağlup ettiler. Bu arada Harran kalesi teslim oldu ve Eyyubîlere bırakıldı, buna mukabil Amid Selçuklulara veriliyordu. Ancak önce buranın zabtı gerekiyordu, takviye edilen Selçuklu kuvveti 1240 yılında şehri kuşattı. Sonuçta Amid ileri gelenleri halkın bütün haklarına sahip olması ve bazı vergilerin kaldırılması şartıyla direnmeden vazgeçerek şehri teslim ettiler. Böylece Amid Selçukluların eline geçmiş oldu.⁸⁰

Moğolların önünden kaçan Türkmenlerin genellikle toplandıkları ilk bölge Güneydoğu Anadolu idi. Selçuklu, Harezmlî ve Eyyubî askerleri bu bölgede sık sık faaliyet gösteriyorlardı. Bu arada bölgede yaşayan toplulukların iktisadî ve içtimaî durumlarının kötü olması, yeni kabul ettikleri İslâmiyet'in inceliklerinin tam anlamıyla anlaşılması ve siyasî ortamın uygunluğu bir isyana zemin hazırlıyordu. Nitekim Baba Resul lâkabıyla anılan Baba İlyas Horasanî adındaki bir Türkmen babası bu durumdan istifade ederek peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıyor ve kötü şartlar içinde bulunan Türkmenleri etrafında topluyordu. Bir süre sonra Baba İlyas Amasya'ya giderek orada faaliyetine devam etti. Fakat o Gıyaseddîn Keyhüsrev'in askerleri tarafından Amasya kalesinde kuşatıldı. Bu sırada Baba İlyas'ın halifelerinden Baba İshak, Kefersud veya Adıyaman'da yaşıyordu, bu durumu öğrenince isyanı başlattı ve müridlerini Gıyaseddîn Keyhüsrev'e karşı ayaklanmaya davet etti (1240). Onun müridlerinin yaptığı davete uyan Kefersud, Kahta ve Adıyaman taraflarındaki Türkmenler de ayaklanarak harekete geçtiler. Onların üzerine Malatya subaşı Muzaffereddîn Ali-şîr iki sefer yaptı ise de, mağlup olmaktan kurtulamadı. Asiler Sivaslıları da yenilgiye uğrattıktan sonra Baba İlyas'a kavuşmak üzere Tokat ve Amasya taraflarına doğru ilerlediler. Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev kendisi Kubadabad'a kaçarken, asiler üzerine Amasya subaşı Armağanşah'ı gönderdi. Armağanşah Baba İlyas'ı ortadan kaldırmaya muvaffak oldu ise de, Baba İshak ve taraftarları karşısında o da hayatım kaybetti. Kendilerine Baba İlyas'tan dolayı "Babaî" denilen bu asiler Konya'ya doğru ilerlediler. Neticede Necmeddîn Behramşah kumandasındaki altmış bin kişilik Selçuklu ordusu, Kırşehir'in Malya sahrasında bu asileri karşıladı. Selçuklu öncü kuvvetlerini teşkil eden hristiyan askerlerin asilerin ilk hücumlarını etkisiz hâle getirmesi, öteki askerlere de cesaret vermiş ve asi Türkmenler bu savaşta Baba İshak dahil bütünyle yok edilmiştir (1240).⁸¹

Bu olaydan sonra Sultan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev Selçuklu ordusunu Kayseri'de toplayarak Meyyafarikîn üzerine sevk etti. Bu ordu yine Eyyübîlerden Şihâb ed-Dîn Gazî idaresindeki Meyyafarikîn'i muhasara etti. Ancak gittikçe yaklaşan Moğol tehlikesi ve Abbasî halîfesi el-Mustansır'ın (1226-1242) araya girmesiyle iki taraf anlaştı. Buna göre, Şahabeddîn Gazî Selçuklulara tabi oluyordu (1241). Öte taraftan Selçuklu hudutlarında dolaşan Moğol ordusunun başına aynı yıl içinde Baycu Noyan tayin edilmişti. Moğollar Babaî isyanı sırasında Selçukluların zayıf bir durumda olduğunu ve sultanın acizliğini anlamışlardı. Nitekim 1242 yılı Sonbaharında Baycu Noyan Selçuklu ülkesine girerek Erzurum üzerine yürüdü, şiddetli bir muhasara ve savaşlardan sonra şehri işgal ve tahrip etti.

Erzurum'un Moğollar tarafından işgali üzerine artık tehlikenin Anadolu kapılarına dayandığı anlaşılmalı ve bu maksatla tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerden birisi, sultanın Eyyübîler ve çevredeki hükümdarlara elçi ve para göndererek askerî yardım istemesi idi. Bu yardıma sadece Haleb hükümdarı Melik II. Nâsır Salâhaddîn (1237-1260) cevap vermiş ve iki bin kişilik bir kuvvet göndermişti.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Selçuklu ordusunu Kayseri’de toplayarak Sivas’a doğru hareket etti. Bu Selçuklu ordusu yetmiş bin kişilik bir sayıya ulaşıyor, Türk askerlerinin yanısıra ücretli olarak Kıpçak, Frank ve Gürcü askerleri de orduda yer alıyordu. Sivas’ta on bin kişilik bir kuvvetin de katılmasıyla Selçuklu ordusunun sayısı seksen bine ulaşmıştı. Baycu Noyan kumandasındaki Moğollar da Sivas’a doğru ilerliyorlardı. Bu orduda Gürcüler ve Ermeniler de bulunuyordu. Selçuklu ordusu ise Sivas’ın seksen km. doğusunda Köseadağ denilen yerde ordugâh kurmuştu ve savaş bakımından bulunduğu yer çok uygundu. Ancak yine tecrübesiz kumandanlar burada Moğol saldırısını karşılamak yerine, yirmi bin kişilik bir Selçuklu kuvveti ile hücumla geçtiler. Moğollar bu hücum karşısında önce geri çekilmişler, sonra da geri dönerek Selçuklu kuvvetine saldırmışlar ve onları mağlup etmişlerdi. Bu mağlubiyet Selçuklularda umumî bir panik havası yarattı, bazı kumandanlar da kaçmayı tercih ettiler. Kaçanlardan biri de beceriksiz ve korkak Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev idi. Esas Selçuklu ordusu daha savaşa girmeden mağlup olmuştu (4 Temmuz 1243). Moğollar da bu firarı anlayamamışlar, Selçukluların bir savaş taktiği sanmışlardı. Daha sonra durum anlaşılmış ve onlar Selçuklu ordugâhından büyük ganimet elde etmişlerdi. Selçukluları Köseadağ Savaşı’nda mağlup eden Baycu Noyan bundan sonra Sivas’a ilerledi. Sivas Kadısı Necmeddîn Moğol istilası sırasında Harezm’de bulunduğu için onların neler yaptığını bizzat görmüştü. Bu bakımdan şehrin ileri gelenleri ve kıymetli hediyeler ile Moğolları karşılayarak itaatini bildirdi. Yine de şehir Baycu Noyan’ın emriyle üç gün yağma edildi. Fakat halkın canına dokunulmadı. Buna karşılık Kayseri Moğol muhasarasına başarı ile mukavemet etti, ancak şehir muhafızlarından Hüsam adlı bir Ermeni dönmesinin ihaneti durumu değiştirdi ve Moğollar şehre girmeye muvaffak oldular. Tabii Kayseri onlara mukavemetinin cezasını fecî şekilde ödeyerek yağma, tahrip ve katliama uğradı. Moğollar Azerbaycan’a dönüştü, Erzincan’ı da işgal ve tahrip ettiler. Artık Anadolu’dan Suriye yönünde göç ve kaçış başlamıştı. Kaçanlardan biri de yine Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev idi ve canını kurtarmak için muhtemelen İstanbul’a gitmeyi düşünmüştü.⁸²

Selçuklu Devleti tam manasıyla başıboş bir manzara arz ederken, Vezir Mühezzibüddîn Ali ve Amasya kadısı Moğollar ile barış yapmayı tasarladılar ve onların peşinden Azerbaycan’daki Mugan ordugâhına gittiler. Burada Moğollar ile yapılan görüşmeler sırasında Vezîr, Selçukluların sayısız kale ve askerlere sahip olduğunu söyleyerek Anadolu’ya kolaylıkla hâkim olunamayacağını ifade etti. Neticede Selçukluların Moğollara yılda 360.000 dirhem (gümüş) para, on bin koyun, bin sığır, bin deve vermesi kararlaştırılarak iki taraf arasında bir barış yapıldı. Böylece bu iki devlet adamı Moğol istilâ ve tahribini ilk anda önlemeye muvaffak oldular. Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev ise barış girişimlerini duyduğu zaman Konya’ya dönmüştü. Bu barış Konya’da bir bayram havasının yaşanmasına sebep oldu. Tabii bu antlaşmanın bir de Moğol Han’ınca tasdiki gerekiyordu. Bu maksatla Batı Moğolları’nın hükümdarı olan Batu Han’a çok değerli hediyeler ile Şemseddîn İsfahanî başkanlığında bir elçi heyeti gönderildi. Selçuklular ile Moğollar arasındaki antlaşma yeniden düzenlenerek imza edildi. Bu elçi heyeti memlekete döndüğü sırada başarılı devlet adamı Vezîr Mühezzibüddîn Ali öldü ve onun yerine Şemseddîn İsfahanî vezir tayin edildi. Köseadağ bozgunu Selçuklulara tâbi olan devletlerde de hâliyle kopmalara yol açmıştı. Nitekim Ermeni Hetum ve Trabzon’daki Komnenoslar derhal Moğollara tâbi oldular. Ancak İznik’deki Bizans Devleti ile Selçuklular arasındaki dostluk ve anlaşma devam etmişti. Özellikle Kilikya Ermenileri tabi oldukları Selçuklu sultanına Köseadağ Savaşı sırasında asker göndermediler. Ayrıca Ermeniler savaştan sonra kendilerine sığınan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev’in annesi ve karısı başta olmak üzere herkesi Moğollara teslim etmiş, Türklere ait bazı kaleleri ele geçirmişlerdi. Bu bakımdan onlara karşı bir sefer tertipleme gerekiyordu. Lampron hâkimi Konstantin de Selçukluları bu

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

hususta bir sefere teşvik ediyordu. Nihayet Selçuklu ordusu harekete geçti. Bu sefer sırasında Selçuklu ordusuna Lampron Hakimi Ermeni Konstantin öncülük etti. Türkler tekrar Çukurova'nın bir kısmını ele geçirerek Tarsus'u kuşattılar, ancak yağın yağmurlar ve seller Türk ordusunun şehri almasına engel oldu. Ayrıca gelen bir haberde ordunun acele geri dönmesi ve sultanın öldüğü bildiriliyordu. Vezir Şemseddin İsfahanî bu etapda akıllı davranarak sultanın öldüğünü gizlemiş ve Ermeniler ile barış yapmıştı. Buna göre, Ermeniler tazminat ve zararları ödeyecek, Bragana kalesini iade edecek ve eskiden olduğu gibi yine Selçuklulara tâbi olacaklardı (1245 yılı sonu). Fakat bundan sonraki olaylar Ermeniler lehine cereyan etmiş, bu sebeple onlar anlaşmaya uymamışlardı. Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Selçuklu ordusu Tarsus'ta kuşatma ile meşgul iken, Alaiyye'de bulunuyordu aniden fenalaşarak öldü (1245 yılı sonu).⁸³

II. İzzeddîn Keykavus'un Saltanatı

Gıyâseddîn Keyhüsrev öldüğü zaman geride on bir yaşında İzzeddîn Keykavus, dokuz yaşında Rükneddîn Kılıçarslan ve yedi yaşında Alâeddîn Keykubad olmak üzere üç oğlu kalmıştı. Bunlardan Gürcü Hatun'dan doğan Alâeddîn Keykubad veliaht idiyse de, devlet ileri gelenleri İzzeddîn Keykavus'u Selçuklu tahtına çıkardılar. Bu sırada Güyük Han'ın (1246-1249) Moğol tahtına çıkması münasebetiyle Sultan II. İzzeddîn Moğolistan'a da'vet edildi, fakat onun yerine kardeşi Kılıçarslan'ın gitmesi kararlaştırıldı. Kısa bir süre sonra devlet ileri gelenleri arasında üstünlük mücadelesi başladı ise de, bunlardan Vezir Şemseddin İsfahanî rakiplerini bertaraf ederek duruma hâkim oldu. Ayrıca Şemseddin İsfahanî sultanın annesi Berdüliye Hatun ile evlendi, bundan sonra Vezir iki yıl süre ile Türkiye Selçuklularının kaderine hâkim oldu. Ancak Moğolistan'a giden Rükneddîn Kılıçarslan'ın oradan sultan olarak dönmesi, Şemseddîn İsfahanî'nin talihini değiştiriyordu. O yanına II. İzzeddîn Keykavus'u alarak kaçıp isyan etmek istedi ise de, ortaya faziletli ve büyük adamlarından biri olan Celâleddîn Karatay çıkararak ona mani oldu. Çok geçmeden Moğollar tarafından vezir tayin edilen Baha ed-Dîn Tercüman Moğol askerleri ile Konya'ya geldi ve Şemseddîn İsfahanî öldürüldü (Mart 1249).⁸⁴

Müşterek Saltanat

Rükneddîn IV. Kılıçarslan, Moğol Han'ın yarlığı ile sultanlığın kendisinde olduğunu öne sürerken, Celâleddîn Karatay üç kardeşin aynı anda tahta oturmasını, hutbe ve sikkede doğum sırasına göre isimlerinin kullanılması suretiyle bir anlaşma teklif ediyordu. Nihayet İzzeddîn Keykavus ile Rükneddîn Kılıçarslan'ın askerleri Konya'nın Ruzbe ovasında karşılaştılar, savaşı İzzeddîn Keykavus kazanmış (14 Haziran 1249), böylece Celâleddîn Karatay'ın teklifi uygulanmaya başlanmıştı. Celâl ed-Din Karatay da üç kardeşe "atabeg" oldu. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti ileri gelenlerinin şahsî menfaatlarını her şeyden üstün tutmaları, devletin durumunun düzelmesine imkan vermiyordu. Bu tabî ki Selçuklu Devleti'nin iyice zayıflamasına sebep oluyordu. Moğollar ise, II. İzzeddîn Keykavus'u ısrarla Moğolistan'a çağırırmaktaydılar. O bu yolculuğa başladığı sırada, Celâl ed-Din Karatay öldü. (11 Kasım 1254) İzzeddîn Keykavus bu bahaneyle oraya gitmekten vazgeçti ve yerine küçük kardeşi Alâeddîn Keykubad'ı gönderdi. Ancak bu karışık ortam içinde Alâeddîn Keykubad da kendini kurtaramadı. Moğol Hanı Möngeke'den (Mengü, 1251-1260) yarlığı alarak tek başına sultan olacağı korkusu muhtemelen rakiplerini harekete geçirmiş ve Alâeddîn Keykubad Erzurum'da iken zehirlenerek öldürülmüştü (1254). Böylece ortada iki sultan kaldı. II. İzzeddîn Keykavus eğlenceye fazla düşkün olması sebebiyle devlet ileri gelenleri tarafından beğenilmiyordu. Nitekim bu nedenle Kılıçarslan Konya'dan kaçılarak

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Kayseri'de tahta çıkarıldı. Daha sonra iki taraf arasında bir türlü anlaşma sağlanamaması üzerine son çare savaşmaktı. Yapılan savaşta bu kez de zafer İzzeddîn Keykavus tarafında kaldı (1254). Rükneddîn Kılıçarslan önce Amasya'ya sonra da Burgulu kalesine gönderilerek hapsedildi.⁸⁵

II. İzzeddîn Keykavus'un Müstakil Saltanatı

Bu devirde Moğol kumandanları Anadolu'ya sık sık elçiler göndererek antlaşma dışında paralar istiyor ve alıyorlardı. Selçuklu Devleti Moğol hükümdarlarından Batu Han'a elçi ve yüz bin dirhem yollayarak bu gibi olaylara engel olan bir yarlğ aldı. Ancak bu Baycu Noyan'ı kızdırmıştı, ayrıca ikinci bir olay onun Anadolu'ya gelmesine sebep oldu. Bu da Moğol Büyük Hanı Mengü Kaan (1251- 1260)'ın İran ve Batı ülkelerinin idaresini kardeşi Hülagü'ya (1256-1264) vermesi idi. İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülagü Azerbaycan'daki Mugan'ı kışlak olarak kullanmak istemiş, bu bakımdan Baycu da kendisine uygun bir yer bulmak için tekrar Anadolu'ya girerek Aksaray'a kadar ilerlemişti Selçuklu ordusu Sultan Hanı (Aksaray) civarında Baycu Noyan'a karşı yaptığı savaşı kaybetti (14 Ekim 1256). Sultan II. İzzeddîn Keykavus yakınları ile Konya'dan ayrılarak önce Antalya, sonra da Alaiyye'ye kaçtı. Konya şehrini Moğol tahribatından bu sırada Üstadüddar olan İl-almış oğlu Nizâmeddîn Ali kurtardı. O halkı fedakarlığa davet etmiş ve topladığı dört katır yükü altını Baycu Noyan'a götürmüştü. Baycu Noyan ise şehri tahribe yemin ettiği için, dış surları yıkmakla yetinmiş, böylece de yeminini yerine getirmişti. Ayrıca o Sultan II. İzzeddîn Keykavus'u yanına çağırırdı, hatta peşinden asker gönderdi ise de İzzeddîn Keykavus Bizans'a sığınmayı tercih etmişti. Böylece Baycu'nun da uygunu ile Selçuklu tahtına Rükneddîn Kılıçarslan geçti (5 Mart 1257).⁸⁶

Rükneddîn Kılıçarslan ile II. İzzeddîn Keykavus'un Saltanatı

IV. Kılıçarslan Selçuklu tahtına oturduğunda Konya civarında ordugah kurmuş olan Baycu Noyan ile bir barış antlaşması yapıldı. Bu yeni sultanın tek başına saltanatı ancak birkaç ay gibi kısa bir sürede sona erdi. İlhanlı Hükümdarı Hülagü Bağdat üzerine yürüyeceği zaman, Baycu'yu da bu sefere çağırırdı. Baycu'nun yokluğu, II. İzzeddîn Keykavus'un İznik İmparatoru II. Theodoros Laskaris'den (1254-1258) sağladığı yardımla Konya'ya girmesine ve tahta oturmasına imkan vermişti (1 Mayıs 1257). IV. Kılıçarslan bu durumda önce Kayseri'ye çekildi, sonra II. İzzeddîn Keykavus'a mukavemet edemeyeceğini anlayınca İlhanlı Sultanı'na başvurdu ve tekrar sultanlık yarlğı elde etti. Bundan sonra iki taraf tekrar saltanat mücadelesine başladılar. II. İzzeddîn Keykavus sultanlığını sürdürebilmek için Merağa'da bulunan Hülagü'nun huzuruna gitmek zorunda kaldı (Ağustos 1258). Neticede Hülagü, Mengü Kaan'ın devleti iki sultanın idare etmesini bildiren ve ayrıca Selçuklu ülkesini ikiye bölen yarlğını tatbik etmeyi uygun gördü. Mengü Kaan Kızılırmak batısında (Sivas'tan) Bizans hududuna kadar olan yerleri II. İzzeddîn Keykavus'a; Sivas'tan Moğol hududuna kadar olan bölgeleri de IV. Kılıçarslan'a vermişti. Her iki sultan da bu yarlğı uygulamak üzere anlaştılar. Bu sırada Muineddîn Pervâne devlet adamı olarak kendini göstermiş ve ön plâna çıkmıştı. Ayrıca burada yapılan anlaşma ile Selçuklular Moğollara yıllık haraç olarak 200.000 dinar (20 tümen), kıymetli kumaşlar, 500 at ve 500 katır verecekti.

Daha sonra olaylar II. İzzeddîn Keykavus'un aleyhine gelişti. Buna mukabil IV. Kılıçarslan ve Muineddîn Süleyman (Pervane) Moğollar ile işbirliği yapıyor ve onları II. İzzeddîn Keykavus aleyhine kışkırtıyorlardı. Nihayet Moğolların Alıncak Noyan idaresindeki bir

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

ordusu Konya üzerine yürüdü. II. İzzeddîn Keykavus Antalya'ya çekilirken, ona bağlı Selçuklu ordusu Moğollarla karşı savaşa giriyor ve mağlup oluyordu. II. İzzeddîn Keykavus bu sırada dış devletlerden yardım arıyor ve 1260'ta Ayn Calût'ta Moğolları mağlup eden Memlûk sultanı Baybars'a başvuruyordu. Fakat bu yardım gerçekleşmeden Moğol baskısı karşısında II. İzzeddîn Keykavus Antalya'dan gemiye binerek İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı (1262). O, İstanbul'u tekrar Latinlerden geri almaya muvaffak olan VIII. Mikhail Palaiologos (1259-1282) tarafından çok iyi karşılandı. Böylece Selçuklu Devleti'nin iki sultan tarafından idare edilme devri sona eriyor, ülkeye tek başına IV. Kılıçarslan hâkim oluyordu. II. İzzeddîn Keykavus ise daha sonra Altınordu hükümdarının yanına götürülmüş ve 1279 veya 1280'de Kırım'da ölmüştür.⁸⁷

IV. Kılıçarslan'ın Saltanatı

Yukarıda belirttiğimiz saltanat mücadelelerinden faydalanan Trabzon'daki Komnenoslar 1259'da Sinop'u işgal ettiler. Bu bakımdan Selçuklu Devleti'nin Karadeniz ticareti için önemli bir liman olan Sinop'un kurtarılması gerekiyordu. Bu maksatla da İlhanlı Sultanı Abaka'dan izin alınarak (1265) Sinop üzerine bir sefer tertiblendi ve şehir uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirilerek tekrar Türk hakimiyeti altına girdi (1266). Bu sırada Muineddîn Pervâne Sinop'un kendisine verilmesini istedi. Sultan IV. Kılıçarslan, Pervane'nin devlet içindeki kudretli durumu karşısında hayır demesinin mümkün olmadığını anlamış ve şehri ona vermek zorunda kalmıştı. Böylece orada Pervâneoğulları Beyliği kurulmuş oldu. Ancak bu olay sırasında sultan ile Muineddîn Pervâne arasında dedikodular yapılmış ve ikisinin arası açılmıştı. Muineddîn Pervâne Moğollara dayanarak devletin idaresini tamamen ele geçirmişti. Bu sebeple o sultanı, ortadan kaldırmaya karar verdi ve Abaka'dan yarlıg alarak Moğol beylerinin yardımıyla önce IV. Kılıçarslan'ın içkisine zehir konuldu, daha sonra da yayının kirişi ile boğularak öldürüldü (1266).⁸⁸

III. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in Saltanatı

IV. Rükneddîn Kılıçarslan'ın öldürülmesinden sonra yerine küçük yaştaki oğlu Gıyaseddîn Keyhüsrev tahta çıkarıldı. Muineddîn Pervane yine devlet içindeki üstün mevkiini muhafaza ediyor kendisine rakip olarak Sahib Ata Fahreddin Ali'yi görüyordu. Bu bakımdan Muineddîn Pervane, Sahib Ata'yı ortadan kaldırmak için fırsat arıyordu. Nitekim Sahib Ata'nın Kırım'da bulunan sabık sultan II. İzzeddîn Keykavus'a yardımda bulunmasını, bu yardımdan kendi haberi olmasına rağmen tasfiye için bir fırsat saydı (1271-72). Neticede vezîr tutuklanarak görevinden uzaklaştırıldı. Ancak Sahib Ata'nın küçük oğlunun çabasıyla İlhanlı Sultanı Abaka onu huzuruna çağırarak muhakeme etti. Sahib Ata bu yargılama sonunda hayatını kurtararak geri dönmüş, daha sonra 1275 yazında çok değerli hediye ve paralarla eski makamını elde edebilmişti.

Öte taraftan Muineddîn Pervane Anadolu'da baskısı altında bulunduğu Abaka'nın kardeşi Acay'dan şikayetçi idi. Muhtemelen bu durumu öğrenen Acay ona karşı daha sert davranıyordu. Muineddîn Pervane ise hayatını tehlikede görerek Memlûk Sultanı Baybars'a gizlice adamlar gönderiyor ve onunla Moğolları Anadolu'dan uzaklaştırmak konusunda anlaşmaya çalışıyordu (1272-73). Baybars onun bu teklifini kabul etmişse de, Anadolu'ya gelecek yıl gelebileceğini bildirmişti. Nitekim Baybars sözünde durarak Şubat 1275 tarihinde harekete geçtiyse de, Pervane ona haber göndererek bu seferin bir sonraki yıla ertelenmesini istemişti. Bu nedenle Baybars da Kilikya Ermenileri üzerine yürüdü.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Diğer taraftan Abaka ise kardeşi Acay'ı 1275 yılında Anadolu'dan geri çekmiş ve onun yerine Moğol kumandanlarından Toku Noyan'ı tayin etmişti. Selçuklu beyleri ve devlet adamları bu yeni Moğol kumandanının izni olmadan herhangi bir hususta karar veremeyeceklerdi. Böylece Pervane, Moğollar nezdindeki itibar ve itimadını kaybetmiş oluyordu. Ancak Abaka 1275 yılı Mayıs-Haziran aylarında Acay'ı tekrar Anadolu'ya göndermişti. Fakat İlhanlı Sultanı tarafından huzura çağrılan Pervâne ve Toku Noyan'ın birlikte şikayetleri onun Abaka tarafından geri alınmasına sebep oldu. Bu sırada Pervâne, Baybars ile tekrar temas kurmuş ve Moğolları Anadolu'dan atmak için Memlûklu ordusunu harekete geçirmesini istemişti. Muhtemelen bu haber Baybars'a 1276 Baharı'nda ulaşmış, o da bu sefer için mevsimin uygun olmaması sebebiyle Anadolu'ya sonbaharda gelebileceğini bildirerek özür dilemişti. Daha sonra Abaka Han haber göndererek IV. Kılıçarslan'ın kızı Selçuk Hatun'u oğlu Argun ile evlendirmek üzere huzuruna getirilmesini istedi. Pervâne, Fahreddin Ali ve Selçuk Hatun ile beraber yola çıkmış (27 Mayıs 1276) ve Tebriz'e giderek Abaka'nın huzuruna ulaşmıştı.

Selçuk Hatun'un düğünü için Muineddîn Pervâne, Abaka Han'a giderken Selçuklu Devleti'nde başka olaylar geliyor, Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefeddîn, Moğollara karşı Anadolu'da isyan bayrağını açıyordu. Hatiroğlu öteki Selçuklu beylerini ve III. Gıyâs ed-Dîn Keyhüsrev'i de bir hareket için kandırmış, ayrıca Memlûk Sultanı Baybars'a da Anadolu'ya gelmesi için elçiler göndermişti. Ancak Baybars ise böyle bir hareket için acele edilmemesini, askerleri Mısır'da bulunduğu bir sırada Anadolu'ya gelmesinin mümkün olmadığını bildiriyordu. Hakikaten zaman geçmiş ve bu sırada Muineddîn Pervâne, Abaka'nın kardeşi Mengü Temür (Kongurtay), Vezîr Fahreddîn Ali, Toku ve Todavun Noyanlar kumandasında otuz bin Moğol askeri ile geri dönmüşlerdi. Neticede Moğollar Sultan Baybars'ın bizzat harekete geçmediğini öğrenerek bu isyanı bastırdılar ve Hatiroğlu Şerefeddin'i yakalayarak yargıladılar. O ve beraberindeki Selçuklu beylerinin büyük bir kısmı idam edildi (Ekim 1276). Böylece Hatiroğlu isyanı bastırılmış, ancak Moğollar Anadolu'yu daha sıkı bir kontrol altına almışlardı.

Nihayet Sultan Baybars Anadolu'yu Moğol istilasından kurtarmak için 7 Nisan 1277'de Haleb'den yola çıktı. Onun bu sefere çıkmasında Pervane ile beraber Selçuklu devlet adamlarının teşviklerinin de rol oynadığı rivayet edilmiştir. Baybars ve Memlûklu ordusu Nisan ayı içinde Elbistan ovasına ulaştı. Burada Moğollar ile Memlûk ordusunun ilk karşılaşması öncü kuvvetleri arasında oldu ve bu ilk savaşta üç bin kişilik Moğol öncüleri bozguna uğradı. Muineddîn Pervâne de Moğollar ile beraberdi ve ordunun sayısı Gürcü ve Selçuklu yardımcı kuvvetleri ile 15-16 bin kişiye ulaşıyordu. Memlûk ordusunun sayısı ise muhtemelen otuz bin civarında idi. Esas savaş 15 Nisan günü oldu ve Moğolların kesin şekilde mağlubiyetiyle sonuçlandı. Muineddîn Pervâne ise savaşın neticesini gördükten sonra önce Kayseri'ye kaçmış, orada bulunan Sultan III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i, kendi karısı ve devlet adamlarını beraberine alarak Tokat'a gitmişti. Sultan Baybars Elbistan ovasında kazandığı zaferden sonra Kayseri'ye doğru ilerledi ve 20 Nisan'da büyük bir sevinç ve merasimle karşılandığı bu şehre girdi. Baybars buradan Pervâne'ye haber göndererek huzuruna gelmesini bildirdiyse de. Pervâne on beş gün daha süre istiyor ve bu arada Abaka ile temasa geçmeye çalışıyordu. Baybars onun ikiyüzlü siyasetini anlamış, ordusunda yiyecek ve yem sıkıntısı başlaması üzerine Kayseri'de altı gün kaldıktan sonra geri dönmüştü.

Muineddîn Pervane bütün bu olup bitenlerden sonra durumu Abaka'ya bildiriyor, daha önceden olayları öğrenmiş olan Abaka da otuz bin atlı ile Anadolu'ya hareket ediyordu (Haziran 1277). Abaka Han önce savaşın olduğu Elbistan ovasına ilerledi. Muineddîn

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Pervâne, Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Sahib Fahreddîn Ali de ona iltihak ettiler. Abaka Elbistan ovasındaki Moğol ölümlerini gördüğü zaman çok üzölmüş, bu olayda suçlu olarak Pervâne'yi görmüştü. İlhanlı sultanı önce bu bölgedeki Türkmenlerden eline geçirdiklerini ortadan kaldırmış, daha sonra da Anadolu'daki şehirlerin yağmalanmasını ve halkının öldürölmesini emretmişti.

Bu sırada birçok ilim ve devlet adamı Moğolların elinden kurtulamayarak öldü. Abaka, Anadolu'da özellikle Türkmenlerin başlattığı isyan hareketleri üzerine, kardeşi Şehzâde Kongurtay'ı Sahib Ata ile birlikte Karamanlıların cezalandırılması için görevlendirdi. Daha sonra o beraberinde Pervâne olduğu halde yoluna devam etti ve yolu üzerinde bulunan ve Pervâne'nin iktası olan müstahkem Şebinkarahisar'ın teslimini istedi. Ancak kale kumandanı Seyfeddîn'in burayı Pervâne'ye teslim etmemesi Abaka'nın daha da kızmasına sebep oldu. Neticede Abaka Moğolların yazlık karargahı olan Van Gölünün kuzeyindeki Aladağ'a gelerek burada Pervâne hakkında kumandanları ile görüşmeler yaptı.

Bu sırada özellikle Baybars ile gizlice işbirliği yapması ve öldürölen Moğol kumandanlarının ailelerinin ısrarları Pervâne'nin aleyhine oldu. O maiyyetiyle öldüröldü (2 Ağustos 1277). Böylece Anadolu tarihinde önemli bir rol oynayan bu devlet adamının sağladığı geçici bir sükûn devri sona ermiş oldu.⁸⁹

Siyavuş (Cimri) Olayı

Türkmenler Anadolu'daki Moğol zulmüne karşı zaman zaman başkaldırıyorlar ve istiklâllerini elde etmeye çalışıyorlardı. Sultan Baybars Kayseri'ye kadar ilerlediği zaman, onu karşılayanlar arasında Karamanoğlu Ali Bey de bulunuyordu. Baybars burada Karamanlılara beylik menşurları ve sancaklar verdi. Öte taraftan Karamanlılardan Mehmed Bey kendi aşiretinin yanısıra Eşref ve Menteşe beylerini de alarak harekete geçmiş ve önce Aksaray üzerine yürümüştü, fakat burada başarılı olamayınca Konya'ya ilerledi. Mehmed Bey'in yanında bir rivayete göre, Kırım'da bulunan II. İzzeddin Keykavus'un oğullarından Alâeddin Siyavuş, da vardı (Bir kısım kaynak ve araştırmacılar bu şahsın Selçuklulardan olduğunu kabul etmemekte, düzmece bir şehzade olduğunu öne sürmektedirler. Nitekim alay etmek ve küçük düşürmek amacıyla o Cimri lâkabıyla anılmıştır). Mehmet Bey, Alâeddin Siyavuş adına Konya'nın teslimini istedi. Selçuklu Devleti ileri gelenlerinden Naib Emîneddîn Mikail bu teklifi reddederek Konya'yı müdafaaya hazırlandı ise de, bunda başarılı olamadı. Karamanoğlu Mehmed Bey Zilhicce 14 Mayıs 1277 günü şehre girdi, beraberindeki Türkmenler de bu zengin şehri yağmaladılar. Nihayet Alaeddîn Siyavuş Selçuklu tahtına oturtularak "sultan" ilân edildi, adına hutbe okundu ve para basıldı.⁹⁰

Konya'nın ileri gelenleri de bu yeni sultana biat ettiler. Bu sırada divan toplantısında; bundan sonra divanda, sarayda ve resmî toplantılarda, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacağı hususunda çok önemli bir karar alındı.⁹¹ Daha sonra Alaeddin Siyavuş'un durumunu kuvvetlendirmek için IV. Kılıçarslan'ın kızı ile evlendirilmek istendi. Kızın annesi Gazalya Hatun, vakit kazanmak amacıyla çeyiz hazırlığı için dört ay süre istedi, Hatun'un bu isteği uygun karşılandı. Mehmed Bey ve bu yeni Selçuklu Sultanı'nın ilk başarısı Sahib Ata-oğulları'na karşı oldu. Sahib Ata-oğulları Tâceddin Hüseyin ve Nusreteddîn Hasan asker toplayarak ve Germiyanlı Türkmenleri'ni de beraberlerine alarak Konya'ya doğru harekete geçtiler. Mehmed Bey ve Alaeddîn Siyavuş da Akşehir istikametinde yürüdüler.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

Taceddîn Hüseyin Değirmençayı geçerken öldürüldü, bu suretle başlayan savaşta ölenler arasında Nusreteddîn Hasan da bulunuyordu (26 Mayıs 1277). Karamanlılar bu savaşta birçok Selçuklu devlet adamını da öldürdüler, daha sonra Karahisar (Afyon) üzerine yürüdülerse de gayet müstahkem olan bu kaleyi alamayarak Konya'ya döndüler (Haziran 1277). Ancak bu sırada İlhanlı Şehzadesi Kongurtay, Sahib Ata ve Sultan III. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in büyük bir ordu ile ilerlemekte oldukları haber alındı. Mehmed Bey muhtemelen bu orduya karşı koyamayacağını anlayarak Alâeddîn Siyavuş ile Konya'yı terk edip Ermenek tarafına gitti. Onun ve Alaeddin Siyavuş'un Konya'daki hâkimiyetleri otuz yedi gün sürmüştü. Selçuklu ve Moğol kuvvetleri onları takip ettiler. Öte taraftan Sultan III. Keyhüsrev ve Sahib Ata beraberlerinde bir Moğol birliği olduğu hâlde tekrar harekete geçerek Mut Ovasına (İçel) girdiler, nihayet etrafı keşfe çıkmış olan Mehmed Bey'i yakalayarak öldürdüler. Alâeddîn Siyavuş ise Anadolu'nun batı uç bölgelerine giderek Türkmenleri etrafına toplamış ve mücadeleye devam etmişse de, başarılı olamamış, Sultan Gıyâseddîn Keyhüsrev ve Sahib Ata idaresindeki Selçuklu ordusuna esir düşerek öldürülmüştür (muh. 1278).⁹²

Muineddîn Pervâne'nin öldürülmesinden sonra İlhanlı Sultanı Abaka, kardeşi Kongurtay ile Vezir Şemseddîn Muhammed Cuveynî'yi Anadolu'ya gönderdi. Kongurtay Anadolu'da bozulan düzeni sağlarken, Cuveynî de malî meseleleri halledecekti. Öte taraftan Kırım'da bulunan II. İzzeddîn Keykavus tahta yeniden geçmek ümidini kaybetmemiş, oğullarını da bu yönde bilinçlendirmiş ve Mesud'u da veliahd tayin etmişti. Nitekim o öldükten sonra oğlu Mes'ud maiyyetiyle birlikte Anadolu'ya geldi (1280). Bu sırada Çobanoğullarından Muzaffereddîn Yavlak Arslan onu beraberine alarak Abaka'nın huzuruna götürdü. Abaka Han, Mes'ud'a Doğu Anadolu'dan bazı vilayetler tahsis etmiş, fakat yanından ayırmamıştır. Bir süre sonra Abaka öldü (1282) ve yerine samimî bir Müslüman olan Ahmed Teküdar İlhanlı Devleti'nin başına geçti. Sultan Ahmed Teküdar da Selçuklu ülkesini Sultan III. Gıyâs ed-Dîn Keyhüsrev ve Mes'ud arasında ikiye böldü.

Sultan III. Gıyaseddîn Keyhüsrev ise devletin ikiye bölünmesini kabul etmedi ve beraberinde Kongurtay, Sahib Ata Fahreddin Ali olduğu halde Ahmed Teküdar'ın huzuruna gitmek üzere yola çıktı. Bu sırada İlhanlı Devleti'nde sultanlık mücadelesi başlamış, Kongurtay öldürülmüş, Gıyaseddîn Keyhüsrev bir süre Erzurum'da bekledikten sonra İlhanlı hükümdarının huzuruna çıkmıştı. Fakat İlhanlı Devleti'nde süren taht mücadelesini Argun Han'ın kazanması Mes'ud'un işine yaradı. Argun onu Selçuklu sultanı tayin etti. Gıyaseddîn Keyhüsrev'i de tahttan indirip Anadolu'ya gönderdi, fakat daha sonra adamları vasıtasıyla yayının kirişi ile boğdurdu (1 Mart 1284).⁹³

II. Gıyaseddîn Mes'ud'un Saltanatı

Sultan Gıyâseddîn II. Mes'ud ise 1284 yılı Şubat ayında törenle Konya'da tahta çıkmıştı. Öte taraftan Argun Han da kardeşi Geyhatu'yu yirmi bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi. Bu Moğol ordusu Erzincan'da oturdu. Ancak gerek bu şehzade ve gerekse Anadolu'daki Moğol askerlerinin bütün masrafları Selçuklu hazinesinden ödeniyor, bu sebeple büyük güçlük çekiliyordu. Vezîr Sahib Ata bu masrafları kendi hazinesinden karşıladığı gibi, borca bile girmişti. Ancak Selçuklu başkentinde bu sırada başka olaylar geliyor, bu sebeple II. Mes'ud Kayseri'ye gitmek zorunda kalıyordu. Bu gelişen olaylarda en büyük rolü, III. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in annesi oynuyordu. O iki torununu Konya'da tahta çıkarmak için Karamanlılar ve Eşrefoğullarından yardım istiyordu. Bu maksatla Karamanoğlu Güneri Bey'e beylerbeylik, Eşrefoğlu Halil Bey'e de saltanat naibliği veriyordu. Nitekim 14 Mayıs 1285'te Gıyâseddîn Keyhüsrev'in çocukları Konya'da tahta

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

oturtuldular. Ancak kısa süre içinde bunlar yakalanarak yargılanmak üzere Argun Han'a gönderildiler ve ortadan kaldırıldılar. Bir süre sonra Geyhatu'nun Konya'ya geldiğini görüyoruz (Nisan 1286), muhtemelen Sultan Mes'ud da onunla beraberdi. Bu sırada Germiyanlılar harekete geçerek Beyşehir bölgesini yağmaladılar. Moğol ve Selçuklu kuvvetleri onları mağlup ederek bu Türkmenlerin faaliyetlerini bir süre için durdurmaya muvaffak oldular. Geyhatu'nun Konya'ya gelmesiyle Orta Anadolu'da sükunet sağlanırken, batıdaki uç bölgeleri Karaman, Germiyan ve Eşrefoğullarının hareketleri nedeniyle kargaşa içinde bulunuyordu. Nihayet 1288 yılı başlarında bu üç Türk beyliği de Sultan II. Mes'ud'a itaat ettiler.⁹⁴

Fahreddîn Ali'nin ölümünden sonra Moğollar vezirlik için Anadolu'ya Fahreddîn Kazvîni'yi gönderdiler. O kalabalık bir İranlı memur grubu ile gelerek göreve başladı. Bu devrede Moğollar artık Selçuklu Devleti'ne tamamen el koymuşlardı. Fahreddîn Kazvîni'nin ağır vergileriyle Anadolu'da bir zulüm ve soygun devri başladı. Nihayet bu zalim vezîrin ve Saltanat Naibi Mucireddîn Emîr Şah'ın davranışlarından Argun Han'a şikayetçi olundu. Bu şikayetler sebebiyle her ikisi de görevlerinden uzaklaştırıldı. Ayrıca Fahreddîn Kazvîni yaptığı zulümleri hayatı ile ödedi ve Tebriz meydanında başı vuruldu (1291). Bundan sonra Anadolu'da malî işleri yürütmek için Yavlak Arslan oğlu Nasıreddîn adında bir Türk görevlendirildi. Nâsıreddîn âdil işleri ve doğruluğu ile halkın sevgisini ve aynı zamanda Geyhatu'nun da itimadını kazandı. Ancak İlhanlı Sultanı Argun'un ölümüyle Geyhatu'nun onun yerine geçmesi (Temmuz 1291) ve bu sebeple Anadolu'dan ayrılması ülkede bir boşluk yarattı. Bundan yararlanan Karamanlılar harekete geçmişler ve Halil Bahadır'ın idaresinde Konya'ya saldırmışlardı. Bu sırada Sultan Mes'ud Kayseri'de bulunuyor ve çaresiz kalarak bu durumu acele Sultan Geyhatu'ya bildiriyordu. Geyhatu'nun gelişini Konyalılar sevinçle karşıladılar. O askerlerinden bir kısmını Akşehir tarafına gönderirken, kendisi Karaman ülkesine ilerledi. Bu Moğol akınları Denizli-Muşla yörelerine kadar uzandı. Öte taraftan II. İzzeddîn Keykavus'un oğullarından Kılıçarslan, Çobanoğullarından Muzaffereddîn Yavlak Arslan ile birleşerek Kastamonu yöresinde İlhanlılara karşı harekete geçmişti. Geyhatu, Sultan Mes'ud'u bazı Moğol kumandanları ile beraber göndererek kuzeydeki bu hareketi de bastırdı ve İran'a döndü (1292). Onun dönüşü ve Selçuklu-Moğol ordusunun da seferde bulunmasından yararlanan Karamanlılar tekrar harekete geçerken, Eşrefoğulları da Gavele kalesine kadar ilerleyip etrafı yağmalamışlardı.

Sultan II. Mes'ud'un Gazan Han'ın huzuruna gitmesini de engelledi. Neticede Baltu Kilikya Ermenileri tarafından yakalanarak Tebriz'e gönderildi ve orada öldürüldü (14 Ekim 1296). Sultan II. Mes'ud bu olaydan sonra Gazan Han'ın huzuruna çıkabilirdi ise de, hükümdarlıktan azledilmekten kurtulamadı ve Hemedan'a sürüldü.⁹⁵

III. Alaeddîn Keykubad'ın Saltanatı

II. Mes'ud'un yerine yeğeni III. Alâeddîn Keykubad Selçuklu sultanı tayin edildi, vezîr ise Tebrizli Şemseddîn Ahmed Lakuşî olmuştu. Bu olaylar sırasında Anadolu dört malî bölgeye ayrıldı. Bölgelerin başına tayin edilen görevliler halkı tamamiyle sömürmüşler, hatta gelecek yılların vergilerini alacak kadar ileri gitmişlerdi.

Sultan III. Alaeddîn Keykubad da, Sülemiş İsyanı sırasında tarafsız kalmış, onun bu şekildeki davranışı Gazan Han'ı memnun etmişti. Nitekim III. Alaeddîn Keykubad, İlhanlı sultanının huzuruna gittiği zaman, Gazan Han memnuniyetini göstererek onu Hülagü'nün kızı ile evlendirdi. Selçuklu sultanı daha sonra tekrar ülkesine döndü. Ancak bundan sonra onun da Moğollar gibi halkın varlığına el uzatmaya başladığını ve zorla para toplamaya

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

giriştiğini görüyoruz.

Bunda belki en önemli rolü ona atabey tayin edilen Karahisarlı Kadı Mecdeddîn ile Müşrif Seyyid (Şerefeddîn) Hamza oynamıştı. Çok geçmeden halk Anadolu'daki Moğol askerî Kumandanı Abişga'ya durumdan şikâyetçi oldular. Abişga önce her iki devlet memurunu öldürttü, Sultan III. Alaeddîn Keykubad'ı ise Kayseri-Elbistan arasında karargâhının bulunduğu Yabanlu'ya getirtti. III. Alaeddîn bir ara Konya'ya doğru kaçmaya çalıştı ise de muvaffak olamadı ve Gazan Han'ın huzuruna gönderildi ve yargılama sonunda idama mahkum edildi. Ancak Hülagü'nün kızı olan eşi sayesinde ölümden kurtuldu ve sözde var olan tahtından azledilerek İsfahan'a gönderildi (701/1301-2). III. Alaeddîn Keykubad'ın ölünceye kadar İsfahan'da yaşadığı rivayet edilir.⁹⁶

II. Mes'ud'un İkinci Saltanatı ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu

Bu sırada Hemedan'da bulunan II. Mes'ud ikinci kez olmak üzere sultanlığa getirildi (1302) ve Konya'ya dönerek tahta oturdu. Onun bu ikinci hükümdarlığı esnasında adının geçmesi bir isyanla ilgilidir. Aksaray-Niğde arasında Develühisar (Dulhisar) kalesini Cahıoğlu adında bir şahıs işgal etmişti. Abişga ve Sultan Mes'ud bu kaleyi kuşattılsa da, Gazan Han'ın Mayıs-Haziran 1304'te ölmesi üzerine kuşatma kaldırıldı.

İlhanlı tahtına ise Muhammed Olcaytu çıkmış ve yeni sultan Anadolu'daki kargaşalığı düzeltmek için akrabası İrincin Noyan'ı Moğol kuvvetleri kumandanı tayin etmişti (Haziran-Temmuz 1305). Bundan sonraki olaylar içinde Selçuklu Sultanı II. Mesud'un varlığı ile yokluğu birdir. Türkiye Selçuklularının bu son hükümdarını çağdaş müellifler bile hemen hemen hiç zikretmezler. Genellikle Gıyâseddîn II. Mesud'un 708/1308 yılında öldüğü ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin sona erdiği kabul edilmiştir.⁹⁷

Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 6 Sayfa: 503-528

Dipnotlar:

1. Bk. Raşid Al-Dîn Fazlallâh, Câmî Al-Tavarîh, II. cilt, 5. cüz. Selçuklular Tarihi, Yay. Ahmed Ateş, Ankara 1960, s. 28; Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimüddin Mahmud, Müsameret ül-Ahbar, Ankara 1944, s. 16, Trk. Trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 11; Ahmed b. Mahmud, Selçuk-Name, haz. E. Merçil, II, İstanbul 1977, s. 144-145; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 45-46.
2. Bk. Turan, a.g.e., s. 46.
3. Bk. A. Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Ayan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler", III. Sultan Melikşah Dönemi, Belgeler, Ankara 2000, Sayı 24, s. 12-15; Aynı mlf., Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara 1983, s. 68-69; Turan, a.g.e., s. 48.
4. Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihiyle ilgili geniş tahlil için Bk. İ. Kafesoğlu, "Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu", TED, Sayı 10-11, İstanbul 1981.
5. Bk. Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi, Türkçeye çev. Ö. R. Doğrul, Ankara 1987, s. 328-329; İ. Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul 1953, s. 75; M. H. Yinaç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İstanbul 1944, s. 105.
6. Bk. G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, Çevr. Fikret İşıltan, Ankara 1981, s. 323-324.
7. Bir rivayete göre, "Kutalmışoğlu Süleyman İznik ve ona tabi yöreleri 467/1074-75'te fethetti" Bk. Azimî

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

- Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538), Hazırlayan A. Sevim, Ankara 1988, s. 21.
8. The Aleksiad of Anna Comnena, Translated from the Greek By E. R. A. Sewter, 1969, s. 198; Turan, a.g.e., s. 61.
 9. Ebu'l-Ferec, I, 332; Yinanç, Türkiye Tarihi, s. 124; Turan, a.g.e., s. 70.
 10. Bk. Sibt, Belgeler, III, s. 60; Ebu'l-Ferec, I, s. 331; Azimi Tarihi, s. 24; Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli, Çvr. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1962, s. 161; Turan, a.g.e., s. 71-72.
 11. Mateos, Trk. Trc., s. 170-171; Yinanç, Türkiye Tarihi, s. 123-125.
 12. Geniş bilgi için bk. Sevim, Suriye Selçukluları, s. 112-119.
 13. Bkz. a.g.e., s. 119-124; Ali Sevim, Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah, Ankara 1990, s. 36-38.
 14. Yinanç, Türkiye Tarihi, s. 128.
 15. Bkz. Aleksiad, s. 199-200; Turan, a.g.e., s. 77; E. Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara, 2000, s. 110.
 16. Yinanç, Bursuk mad. İA, s. 1088; Kafesoğlu (Sultan Melikşah, s. 105) 1089 sonları; Turan (Selçuklular Zamanında Türkiye s. 85) 1086 sonu-Nisan 1087 arası ve C. Cahen (Pre-Ottoman Turkey, London 1968, s. 80) 1087 gibi değişik tarihler veriyorlar.
 17. Bkz. Aleksiad, s. 207.
 18. Levunion, Meriç'in aşağı mecrasında sağ tarafta bir şehir olup, adını bu şehirden alan savaşta Bizanslılar ile Kumanlar birleşerek Peçenekleri mağlup ve tamamen imha ettiler, bk. A. N. Kurat, Çaka Bey, Ankara 19633, s. 42.
 19. Bkz. İ. Kafesoğlu, "Selçuklu Çağındaki İzmir Türk Beyinin Adı: Çaka mı, Çağa mı, Çakan mı?" Tarih Dergisi, s. 34, İstanbul 1984, s. 55-60.
 20. Bkz. Alexiad, s. 207-208.
 21. Ebu'l-Kasım hakkında geniş bilgi için bk. Alexiad, s. 201-208; Kafesoğlu, Sultan Melikşah, s. 102-106; Müslüman Türk Devletleri, s. 110-114.
 22. Bkz. Alexiad, s. 210; Turan, a.g.e., s. 96; A. Özaydın, Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104), İstanbul 2001, s. 125.
 23. Özaydın, aynı yer; I. Demirkent, Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan, Ankara 1996, s. 15.
 24. Bkz. Alexiad, s. 210.
 25. Bkz. Kurat, Çaka Bey, s. 53-54.
 26. Fazla bilgi için bk. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), II. Cilt, Ankara 1987, s. 15-25; Demirkent, Sultan I. Kılıç Arslan, s. 23-46.
 27. Fazla bilgi için bk. A. Özaydın, "Dânişmendliler", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1988, VIII, s. 126-128.
 28. Bkz. İbnü'l-Esir, İslam Tarihi El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, X, (Çev. A. Özaydın), İstanbul 1987, s. 344-345; Ebu'l-Ferec, II, s. 346-347; Mateos, s. 231; A. Özaydın, Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118), Ankara 1990, s. 62-63.
 29. Turan, Türkiye, s. 153; Özaydın, a.g.e., s. 65.
 30. Alexiad, s. 453-456, 488-491; Turan, a.g.e., s. 154-160; Özaydın, a.g.e., s. 66-67.
 31. Ebu'l-Ferec, II, s. 359; Mateos, s. 282.
 32. Ebu'l-Ferec, II, s. 360-361; Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 168-170; E. Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1994, s. 712-713.
 33. Bkz. Ioannes Kinnamos'un Historiası (1118-1176), Yayına haz. I. Demirkent, Ankara 2001, s. 19-24; Niketas Khoniates, Historia, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1995, s. 25-30; Merçil, Müslüman Türk Devletleri, s. 121.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

34. Kinnamos, s. 33 vdd.; Niketas, s. 36; Turan, a.g.e., s. 180-182.
35. Bkz. S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, II. Cilt, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1987, s. 222-226.
36. Papaz Grigor Zeyli (Mateos), s. 300-304; Ebu'l-Ferec, II, s. 387-388; İbnü'l-Esir, XI, Trk. trc. A. Özaydın, İstanbul 1987, s. 144, 171; Runciman, Trk. trc., II, s. 275-276.
37. Papaz Grigor Zeyli (Mateos), s. 308-311; Ebu'l-Ferec, II, s. 392; Turan, Türkiye, s. 191-192.
38. Sultan Mesud Dönemi hakkında fazla bilgi için bk. Muharrem Kesik, Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155), Ankara 2002 (Türk Tarih Kurumu'nda yayımlanacak).
39. Maraş bölgesinde muhtemelen aynı adı taşıyan nehrin kenarında yer alan bir kale, bk. E. Honigmann, Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı, (Trk. trc. Fikret Işıltan), İstanbul 1970, s. 60, n. 6.
40. Niketas, Trk. Trc. s. 80-81; Papaz Grigor Zeyli (Mateos), s. 313-316; Ebu'l-Ferec, II, s. 393; Turan, Türkiye, s. 197-200.
41. Niketas, s. 81-83; Papaz Grigor Zeyli (Mateos), s. 329, 334; Kinnamos, 140, 145, 149-151; Ebu'l-Ferec, II, s. 319; Turan, Türkiye, s. 200-202. Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 713.
42. Niketas, s. 84-86; Ebu'l-Ferec, II, s. 406, 410, 417-418; İbnü'l-Esir, Trk. trc., XI, s. 257-258; Turan, Türkiye, s. 202-205; Merçil, a.g.e., s. 714.
43. Niketas, s. 119-132; Kinnamos, s. 214-215; Ebu'l-Ferec, II, s. 421-422; Turan, Türkiye, s. 205-209.
44. Ebu'l-Ferec, II, s. 424-426; İbnü'l-Esir, Trk. trc., XI, s. 366, 370-372; R. Şeşen, "İmâd al-Din al-Kâtib al-İsfahânî'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihiyle İlgili Bahisler", SAD, III, Ankara 1971, s. 266, 268-271; Turan, Türkiye, s. 211-213; E. Merçil, "Sultan Salâhaddîn Eyyübî'nin Anadolu'daki Türk Devletleriyle Münasebetleri", Belleten, sayı 209, Ankara 1990, s. 419.
45. Niketas, s. 133-138; Turan, Türkiye, s. 214-215.
46. Bilgi için bk. S. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, III, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1987, s. 12-13; I. Demirkent, Haçlı Seferleri, İstanbul 1997, s. 149-152; Turan, Türkiye, 221-224.
47. Bkz. Merçil, Müslüman Türk Devletleri, s. 130-131.
48. Bkz. Merçil, "Nal-Bahâ ve Kullanılışına Dair Örnekler", Belleten, sayı 227, Ankara 1996, s. 22-24. Aynı mlf. "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 715.
49. Lampron, Toros ve Bulgar dağlarının güneyinde, Gülek Boğazı'nın batısında Tarsus'a hâkim bir kale, bk. Turan, a.g.e., s. 452, not. 85.
50. Bkz. İbn Bibî, El-Evamirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçuk-nâme), Trk. trc. M. Öztürk, Ankara 1996, I, s. 88-94; Aksarayî, Trk. trc., s. 24; Turan, Türkiye, s. 254 vdd.; M. Brosset, Histoire De La Géorgie, S. Petersbourg, 1849, s. 459-463.
51. Bkz. İbnü'l-Esir, Trk. Trc. A. Ağırakça-A. Özaydın, XII, İstanbul 1987, s. 166; Ebu'l-Ferec, II, s. 485-486; Turan, a.g.e., s. 261-262.
52. İbn Bîbî, Trk. Trc., s. 97-101, 104-108; Aksarayî, Trk. trc. s. 24-25; İbnü'l-Esir, Trk. trc., s. 167, 169-170; Ebu'l-Ferec, s. 486; Turan, Türkiye, s. 272-274.
53. Bkz. G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1981, s. 393.
54. Bkz. İbn Bîbî, Trk. trc., s. 115-119; İbnü'l-Esir, Trk. trc., XII, s. 209-210; Ebu'l-Ferec, II, s. 488.
55. Bkz. A. Sevim, Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri, Ankara 1983, s. 33-34; M. Ersan, "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Türkiye Selçuklularına Tâbiyeti Meselesi", Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir 1999, s. 308.
56. Bkz. Ostrogorsky, a.g.e., s. 396-397.
57. El-Evâmirü'l-Alâiyye Fî'l-Umûri'l-Alâiyye, (tıpkıbasım), Ankara 1956, s. 107-111. Krş. Turan, a.g.e., s. 289-290.
58. Bu hükümdar için ayrıca bk. T. Baykara, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit, Ankara 1997.
59. İbn Bîbî, Trk. trc., s. 154-160; Aksarayî, Trk. trc., s. 25; Turan, a.g.e., s. 300-301.
60. İbn Bîbî, Trk. trc., s. 168-171; Ebu'l-Ferec, II, s. 497; Turan, a.g.e., s. 302-306.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

61. Bkz. Ersan, a.g.e., s. 308.
62. Bkz. Sevim, Selçuklu-Ermeni İlişkileri, s. 34-36; Turan, Türkiye, s. 312-316.; Ersan, a.g.e., s. 309-310.
63. Bkz. İbn Bîbî, Trk. trc., I, s. 201-216; İbnü'l-Esir, Trk. trc., XII, s. 300, 312; Ebu'l-Ferec, Trk. trc., II, s. 500-501. Ayrıca bu Selçuklu hükümdarı için bk. Salim Koca, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus (1211-1220), Ankara 1997.
64. İbn Bîbî, Trk. trc., s. 200 vdd.; İbnü'l-Esir, Trk. trc., XII, s. 312; Ebu'l-Ferec, II, s. 504-505; Turan, Türkiye, s. 325-330.
65. İbn Bîbî, Trk. trc., I, s. 253-275; Ebu'l-Ferec, Trk. trc., II, s. 516.
66. Bkz. Türkiye, s. 338-339.
67. İbn Bîbî, Trk. trc., I, s. 283-289; Turan, a.g.e., s. 339-341.
68. Bu sikkelerden bazıları zamanımıza kadar gelmiştir. Bk. Ahmed Tevhid, Meskûkât-ı İslâmiyye, İstanbul 1321, s. 146-183 ve İsmail Galib, Meskûkât-ı Selcukiyye, İstanbul 1309, s. 26-37.
69. Bkz. Sevim, Selçuklu-Ermeni İlişkileri, s. 36-37; Ersan, a.g.e., s. 311-313.
70. Bkz. İbn Bîbî, Trk. trc., I, s. 292 vdd.; İbnü'l-Esir, XII, s. 420-421. Turan, Türkiye, s. 347-351.
71. İbnü'l-Esir, Trk. trc., XII, s. 389, 441; İbn Bîbî, Trk. trc., I, s. 366-370. Turan, a.g.e., s. 353-356.
72. Bu tarih için Bk. Turan, a.g.e., s. 352. Buna mukabil Y. Yücel (XIII-XV. yüzyıllar Kuzey Batı Anadolu Tarihi, Çoban-oğulları Candar-oğulları Beylikleri, Ankara 1980, s. 39) bu tarili 1224, Cl. Cahen (Pre-Ottoman Turkey, s. 126) ise, 1225 olarak vermektedirler. Z. V. Togan'ın (Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1970, s. 203) zikrettiği tarih ise 1221 yılıdır.
73. Bkz. Turan, a.g.e., s. 361-362; Ş. Tekindağ, Trabzon mad., İA., s. 458.
74. Bkz. İbnü'l-Esir, XII, s. 422-423, 441, 450-451, 453-455; İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 394-413; Ebu'l-Ferec, II, s. 527-528. Turan, Türkiye, s. 363-374.
75. Bkz. İbnü'l-Esir, Trk. trc., XII, s. 463-465; İbn Bîbî, I, s. 420-431; Turan, a.g.e., 374-379.
76. İbn Bîbî, Trk. trc., I, s. 434-447; Ebu'l-Ferec, II, s. 533-535; Turan, a.g.e., s. 379-382.
77. İbn Bîbî, I, s. 448-457; Ebu'l-Ferec, II, s. 536; Turan, a.g.e., 383-389. Bu hükümdarın hayatı için ayrıca bk. Emine Uyumaz, Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Siyasi Tarihi (1220-1237), Ankara 2002 (Basılmakta).
78. Ebu'l-Ferec, Trk. trc., II, s. 537-538; İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 19-22; Turan, a.g.e., s. 404-407.
79. İbn Bîbî, II, s. 23 vdd.; Ebu'l-Ferec, II, s. 537; Turan, a.g.e., s. 407-415.
80. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 40-48.
81. Bu hususta bk. Ahmed Y. Ocak, Babailer İsyanı, İstanbul 1980.
82. Bkz. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 63-75; Ebu'l-Ferec, II, s. 541-542; Aksarayî, Trk. trc., s. 35; Turan, Türkiye, s. 427-442; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", SAD, I, Ankara 1970, s. 9-10.
83. Bkz. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 76-88; Ebu'l-Ferec, II, s. 542-545. Turan, a.g.e., s. 443-454; Sevim, Selçuklu-Ermeni İlişkileri, s. 38-39; Ersan, a.g.e., s. 313.
84. Bkz. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 27, 88, 126; Aksarayî, Trk., trc., s. 27-28; Ebu'l-Ferec, II, s. 545-549; Turan, Türkiye, s. 458-466.
85. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 123-142; Aksarayî, Trk. trc., s. 28-31; Ebu'l-Ferec, II, s. 559-560; Turan, a.g.e., s. 466-475.
86. İbn Bîbî, II, s. 142-150; Aksarayî, s. 31-33; Ebu'l-Ferec, II, 562-563; Turan, a.g.e., s. 475-483; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 29-32.
87. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 148-160; Aksarayî, Trk. trc., s. 39-40, 45-53; Ebu'l-Ferec, II, s. 573, 582; Turan, s. 485-497, 503, 513; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 34-35; Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", s. 717-718.
88. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 164-169; Aksarayî, Trk. trc., s. 62-65; Ebu'l-Ferec, II, s. 587; Turan, a.g.e., s.

TÜRKİYE SELÇUKLULARI

525-531; Sümer, a.g.e., s. 36-37.

89. Bu dönem için bk. N. Kaymaz, Pervane Muinü'd-Din Süleyman, Ankara 1970.

90. Bkz. Nezihi Aykut, "Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavuş'un (Cimri) Sikkeleri", Belleten, sayı: 203, Ankara 1988, s. 475-482.

91. Bkz. E. Merçil, "Türkiye Selçukluları Devrinde Türkçe'nin Resmî Dil Olmasını Kim Kabul Etti? ", Belleten, sayı: 239, Ankara 2000, s. 51-57.

92. İbn Bîbî, Trk. trc., II, s. 209-216; Aksarayî, Trk. trc., s. 96-103; Kaymaz, a.g.e., s. 173-174; Sümer, a.g.e., s. 47, 51-55.

93. Turan, Türkiye, s. 579-584; Sümer, a.g.e., s. 57-58.

94. Aksarayî, Trk. trc., s. 115; Turan, Türkiye, s. 585-591; Sümer, a.g.e., s. 57-61.

95. Aksarayî, Trk. trc., s. 118, 122-123, 127, 135, 144, 152, 160, 164-165, 169. Turan, a.g.e., s. 591-595, 602-606, 614, 616-618; Sümer, a.g.e., s. 61-67.

96. Aksarayî, Trk. trc., s. 189-190, 193-194, 208, 225-226, 235-236. Turan, Türkiye, s. 618, 620-625, 633-634; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 67-71.

97. Aksarayî, Trk. trc., s. 238-239, 243-244; Turan, a.g.e., s. 644; Sümer, a.g.e., s. 71, 75; Zerrin G. Öden, "Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn Mesud Hakkında Bazı Görüşler", Belleten, sayı 231, Ankara 1997, s. 287-300.